

יוליוס זיגל: קאפו בארבע מערכות (משפטיות)*

איננו מאמינים בצדקת המסקנה הפשטנית... שהאדם הוא אכזרי מטבע בריאתו, אנוכי וכסיל בהתנהגותו כאשר כל מבנה העל של התרבות ניטל ממנו... אנחנו נוטים לחשוב שלא ניתן להסיק אלא מסקנה אחת באשר לתנאי הקיום הללו, שכאשר יסורי הגוף קשים מנשוא נאלמים ונעלמים אינסטינקטים הרבה ומנהגים חברתיים רבים. (פרימו לוי)¹

ראשית דבר

במהלך שנות המלחמה מילא יוליוס זיגל תפקידים רבים בשירות הכובש הגרמני: הוא היה פקיד אחראי לגיוס יהודים לעבודות כפייה שפעל בעיר בנדין (Będzin) מיד לאחר כיבושה על ידי הגרמנים;² הוא היה "זקן יהודים" (Judenältester) בכמה מחנות עבודה בגרמניה; נוסף על כך הוא היה אחראי בסדנת חייטות בעיר בנדין, שבה הועסקו יהודים בתפירת מדים למען הצבא הגרמני; וגם באושוויץ הועסק בתפקיד פקידותי. על מעשיו כלפי יהודים אחרים במסגרת תפקידים אלה הועמד זיגל לדין בארבעה פורומים: בשנת 1946 בבית הדין הציבורי של הפליטים היהודים

* ראשיתו של המאמר בעבודה שנכתבה במסגרת הסמינר "ההיסטוריה של המשפט הישראלי" בהדרכת פרופסור רון חריס. משפטיהם של יהודים משתפי פעולה במחנות העקורים באירופה ובישראל הם נושא עבודת דוקטור הנכתבת בהדרכת פרופסור ליאורה בילסקי מהפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב, ופרופסור דייוויד מאירס מהמחלקה להיסטוריה באוניברסיטת קליפורניה, לוס אנג'לס. תודה לקוראים האנונימיים של המאמר על הערותיהם המועילות ותודה מיוחדת לחמדה גור-אריה על היותה בת-שיח מעולה במהלך הכתיבה.

1 פרימו לוי, **הזהר אדם** (תרגום: יצחק גרטי). תל-אביב: עם עובד (1988), עמ' 92-93.

2 בעיר בנדין באזור שלזיה עילית שבפולין, חיו ערב מלחמת העולם השנייה כ-27,000 יהודים, שהיוו כמעט מחצית מאוכלוסייתה. זמן קצר לאחר כיבושה דרשו הגרמנים כי תוקם נציגות יהודית, שתטפל בענייני הקהילה, וזו הורכבה בעיקרה מבעלי תפקידים עירוניים, שהיו מוכרים כחלק מן המנהיגות העירונית שהתגבשה במקום בין שתי מלחמות עולם. זו הייתה מנהיגות נבחרת ולא מנהיגות ממונה. בינואר 1940, לאחר סיפוחו של אזור זגלמביה (Zaglembia) לשטח הרייך כחלק משלזיה עילית מזרחית, הוקם בתבל "מרכז מועצות היהודים של שלזיה עילית מזרחית", "הצנטרלה", ומשה (מוניק) מרין מונה לעמוד בראשו. היודנראט של בנדין, שחיים מולצ'דסקי מונה לכהן כראשו, היה חלק מהיודנראט המרכזי הנ"ל. מרין נהג לשלוח מפקחים מטעם היודנראט המרכזי, כדי שיכוונו את פעילותם של ראשי הקהילות הכפופים לו ויפקחו עליהם. באמצעות מחלקת העבודה והמשטרה היהודית, אכף מרין בקפדנות את דרישות

בקרמונה (Cremona) ולאחר מכן במילאנו (Milano) שבאיטליה;³ בשנת 1949 בבית דין כבוד של ההסתדרות הציונית במדינת ישראל (לפני חקיקת החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, התש"ו-1950);⁴ ובשנים 1951-1953 (לאחר חקיקת החוק) בבית משפט השלום⁵ ובבית המשפט המחוזי.⁶

באמצעות קריאה היסטורית-תרבותית בטקסטים המשפטיים שליוו את משפטיו של זיגל, קריאה שאינה מחפשת דווקא את ההכרעה המשפטית של זכאי או אשם, ארצה לבחון את הטענה כי בניגוד למצופה, המשפט הקהילתי והמשפט המדינתי חולקים נורמה חברתית משותפת העומדת ביסוד עצם ההחלטה להעמיד לדין יהודים משתפי פעולה: בשתי המערכות המשפטיות נתפסו יהודים אלה כמי שעברו על "דין מוסר", במובן החברתי של מושג זה, היינו כבוגדים בעם היהודי.⁷ את ההבדל בין שתי המערכות, כך ארצה להראות, ניתן לזהות בכללי משפט שונים המתחייבים מהמסגרות הנבדלות. התוצאה היא שבמשפט הקהילתי התקיימה התאמה בין הנורמה החברתית (משתף פעולה כבוגד בעם היהודי) לבין הנורמה המשפטית (בוגד בעם היהודי), בעוד שבמשפט המדינתי יש אי-התאמה מובנית בין הנורמה החברתית (משתף פעולה כבוגד בעם היהודי), אשר רוח החוק משקפת אותה, לבין הנורמה המשפטית-הפלילית (החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם), הבאה לידי ביטוי בלשון החוק. כפי שאראה, ההתאמה בין שתי הנורמות תבוא לידי ביטוי בפסק דין חד-ממדי בבית הדין של העקורים. בבית המשפט המחוזי, לעומת זאת, יוצג הפער בין הנורמות בפסק דין רב מתחים, שבו קרסו זו אל זו המציאות המשפטית והמציאות הממשית. המאמר פותח בסקירת היחס כלפי יהודים שנחשדו כמשתפי פעולה למן תקופת הגטאות, עבור אל ימי מחנות העקורים ולבסוף במדינת ישראל, ובסקירת ההתמודדות המשפטית עם תופעת שיתוף הפעולה של יהודים. בהמשך, אנתח

הגרמנים לגיוס עובדי כפייה יהודים. ראו: **אנציקלופדיה של השואה**, כרך א, עמ' 196-97, וכן: אהרן וייס, "רפואי התגובה היהודית בזאגלמביה בתקופת השואה", **דפים לחקר תקופת השואה**, א (תשל"ט) 57, 59-60; דוד ליר, **עיר המתים**, תל-אביב: סברסקי (תש"ו), עמ' 22-23. בשנות השישים עמדו היוזגראט והמטרה היהודית בעיר במרכזו של הליך משפטי נגד הירש ברנבלט, שהיה סגן מפקד המשטרה היהודית במקום והועמד לדין בשנת 1963 לפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם. בית המשפט המחוזי, ת"פ 15/63 **היועץ המשפטי לממשלה נ' ברנבלט** (1964, לא פורסם), הרשיע את ברנבלט וגור עליו חמש שנות מאסר, אך הוא זוכה בערעור שהגיש לבית המשפט העליון, ע"פ 77/64 **ברנבלט נ' היועץ המשפטי לממשלה**, פ"ד יח(2) 70 (1964). לניתוח שני פסקי הדין ראו: חמדה גור-אריה, "שם ו'כאן', משפטו של הירש ברנבלט", עתיד להתפרסם **בעיוני משפט** לד.

3 המסמכים הקשורים בהליכים שהתקיימו במחנה העקורים באיטליה תורגמו לעברית על ידי בית דין כבוד של ההסתדרות הציונית, והם שמורים בארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), חטיבה S5, תיק 100861 (להלן: "מסמכי בית הדין של העקורים").

4 תיק בית דין כבוד, "מסמכי בית הדין של העקורים".

5 תיק פלילי (ת"א) 3727/51 **היועץ המשפטי נ' זיגל** (1952) (לא פורסם).

6 תיק פלילי (ת"א) 475/52 **היועץ המשפטי נ' זיגל** (1953) (לא פורסם) (להלן: זיגל במחוזי).

7 דין "מוסר" הוא מושג הלכתי המתייחס למי שגורם ליהודי להימסר בידי בעל כוח, בעיקר לא-יהודי. הלכה זו נתקנה במיוחד כדי להילחם במלשינים: "אסור למסור ישראל ביד גויים,

לעומקם שניים מתוך ארבעת ההליכים שהתקיימו נגד זיגל: ההליך במחנה העקורים באיטליה וההליך בבית המשפט המחוזי.⁸ במקום סיכום, אציע קריאה חדשה של החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, קריאה המזהה את האלמנטים הקהילתיים המונחים בבסיסו, שלטענתי הם אשר חוללו את אי-ההתאמה בין הנורמה הקהילתית החבויה לבין הנורמה המשפטית הגלויה.⁹

היסטוריה ומשפט: משתפי פעולה יהודים כ"בוגדים בעם היהודי"

את הבחירה להתמודד עם תופעת שיתוף הפעולה באמצעות המשפט, במחנות העקורים ובמדינת ישראל, אי-אפשר להבין בלא ההקשר ההיסטורי-חברתי. משום כך יש לבחון תחילה את מיקומם של משתפי הפעולה בתוך הקהילה, ואת מערכת הקשרים ביניהם לבין יהודים אחרים, ולאתר את המרכיבים הקהילתיים-חברתיים שמהם נבנה יחסם של היהודים כלפיהם בגטאות, במחנות הריכוז וההשמדה, במחנות העקורים ולאחר מכן גם בישראל, לפני הקמת המדינה ולאחריה.¹⁰

בין בממונו בין בגופו, ואפילו רשע ובעל עבירות, ואפילו היה מיצר לו ומצער, רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות חובל ומזיק, פרק ה, הלכה ט. לסיכום קצר של הלכת "דין מוסר", ראו: ערך "Informers", שנכתב על ידי דוד אסף באנציקלופדיה ליהדות מזרח אירופה של YIVO, המכון למחקר יהודי: www.yivoencyclopedia.org.

8 בחרתי למקד את הדיון במאמר בשני הליכים אלה, משום שההליך בבית דין כבוד של ההסתדרות הציונית לא הושלם, וההליך בבית משפט השלום הוא שלב מקדמי בהליך המרכזי, שהתנהל בבית המשפט המחוזי. התייעוד המלא של שני ההליכים האחרים מאפשר לי להתמקד בהם לצורך בחינת ההבדלים בין משפט קהילתי לבין משפט מדינתי.

9 למרות שפע המחקר הקיים כיום בנושא העקורים היהודים באירופה, אין בנמצא מחקר המתמקד במערכת המשפט שנוצרה ופעלה במחנות אלה, הן המערכת הכללית והן זו שעסקה בהעמדה לדין ובשיפוט של יהודים משתפי פעולה. ההיסטוריונים חגית לבסקי וזאב מנקוביץ מזכירים בקצרה את קיומה של מערכת משפטית במחנות שבאזורי הכיבוש הבריטי והאמריקני בגרמניה. ראו: חגית לבסקי, **לקראת חיים חדשים, ניצולים ועקורים בברגן-בלזן ובאזור הכיבוש הבריטי בגרמניה 1945-1950** (תרגום: תרצה גור אריה). ירושלים: יד ושם (תשס"ו); זאב מנקוביץ, **בין זיכרון לתקווה, ניצולי השואה בגרמניה הכבושה**, ירושלים: יד ושם (2006). שני חיבורים אחרים דנים ביתר הרחבה במערכת המשפטית במחנות העקורים: Angelica Konigseder, and Juliane Wetzel, *Waiting for Hope, Jewish Displaced Persons in Post-World War II Germany* (trans. John A. Broadwin). Illinois: Northwestern University Press (2001); Abraham J. Hyman, *The Undefeated*, Jerusalem, NY: Gefen Publishing House (1993).

10 התשתית המבנית והתוכנית לפעילותם של היודנראטים מבוססות על שני מסמכים: האחד, "איגרת הבוק" ששלח ריינהרד היידריך (Heydrich), בתוקף תפקידו כראש המשרד הראשי לביטחון הרייך, ב-21 בספטמבר 1939, והשני - פקודה מיוחדת להקמת מועצות היהודים, שפרסם מושל הגנרלגוברנמן האנס פראנק (Frank) ב-28 בנובמבר 1939. להרחבה ראו: ישעיהו טרונק, **יודנראט, המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי** (תרגום: דוד בר-לבב, ברכה פרינדליך ומאיר גרובשטיין). ירושלים: יד ושם (1979), עמ' 19-20; **האנציקלופדיה**

אקדים תחילה הסבר קצר לעצם התופעה של שיתוף פעולה: מהו שיתוף פעולה, ומהי משמעותו של מושג זה. בעברית רחוק המונח "שיתוף פעולה" מלבטא את המשמעות השלילית הייחודית שדבקה במושג collaboration בשפות אחרות, משמעות המציינת שיתוף פעולה עם האויב שפירושו – בגידה.¹¹ המציאות רבת הפנים של החיים תחת שלטון כיבוש סותרת למעשה את הדיכוטומיה הפשטנית, המנגידה בין התנגדות לבין שיתוף פעולה, משום שבין שני הקטבים משתרע מנעד רחב של סוגי התנהגות אנושית.¹² את ההקשר היהודי של תופעת שיתוף הפעולה מייחדת המסגרת הכללית של כפייה קיצונית בחריגותה, החיים תחת איום ממשי של גזר דין מוות, וגם היעדר מסגרת מדינית-לאומית מאורגנת שהייתה יכולה להעניק גיבוי או סיוע. מבחינת הגרמנים, בהקשר היהודי נועד מנגנון שיתוף הפעולה לנצל את היהודים לצורכי יישומה של המדיניות הגרמנית כלפי היהודים, ומשלב מסוים גם לצורכי הפתרון הסופי, כדי להקל את ביצועו, בלא שום כוונה להוציא את משתפי הפעולה מכלל הנידונים לגזר הדין הסופי; כל היהודים, בעלי תפקידים ויהודים "רגילים" כאחד, היו מיועדים בסופו של דבר להשמדה, ולפיכך ה"רווח" האישי שבקבלת תפקיד היה בגדר דחיית הקץ בלבד. מה שייחד את משתפי הפעולה היהודים, בגטו או במחנה, הייתה העובדה שהיו ממונים על יהודים, ובכך תרמו להעצמת תחושות הבגידה, העוינות והשנאה שבאו מאוחר יותר לידי ביטוי בעדויות.

הדיון בסוגיית שיתוף פעולה בכלל ושיתוף פעולה יהודי בפרט, מעלה את שאלת מרחב הבחירה שעמד לרשות היהודים בגטו ובמחנה, הגדרתו ותוכנו. האם ניתן בכלל לדבר על מרחב בחירה בגטו או במחנה? החיים בנסיבות הללו לא היו נטולי אפשרויות בחירה, שהרי היה אפשר לבחור שלא להיות שוטר בגטו;¹³ זיגל היה

של השואה, כרך ג, עמ' 553-560. לסקירה נרחבת בעניין האסירים הממונים ומעמדם במחנות, ראו: ישראל גוטמן, "הקבוצות הלאומיות השונות במחנות ומעמד האסירים בעלי התפקידים", בתוך: ישראל גוטמן ורחל מנבר (עורכים), **מחנות הריכוז הנאציים, הרצאות וידויים בכינוס הבינלאומי הרביעי של חוקרי השואה**, ירושלים: יד ושם (תשמ"ד), עמ' 115-141; דנוטה צ'ך, "מינהל האסירים באושוויץ", בתוך: ישראל גוטמן ודניאל בירנבאום (עורכים), **אושוויץ: אנתומיה של מחנה ריכוז**, ירושלים: יד ושם (תשס"ג), עמ' 341-361.

11 המקור האטימולוגי של המילה collaboration הוא לטיני. בלטינית יוחסה למילה משמעות ניטרלית של פעולה בצוותא, קואופרציה. ההיסטוריון טימותי ברוק כותב כי עם הכרותו של המרשל פטן ברדיו צרפת, ב־30 באוקטובר 1940, שישה ימים לאחר פגישתו עם היטלר, כי ניתן להעריך שמתקיים שיתוף פעולה (collaboration) בין צרפת לבין גרמניה, הפך מונח זה לשם נרדף נושא מטען שלילי לשיתוף פעולה פוליטי עם כוח כובש. ראו: Timothy Brook, *Collaboration, Japanese Agents and Local Elites*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press (2005). פעולות הטיהור כלפי מי ששיתפו פעולה עם הגרמנים, שננקטו בחורף 1944-1945, חתמו, לטענתו, את גורלה של המילה.

12 דן מכמן, "התנגדות יהודית בשואה ומשמעותה – הערות עיוניות", **דפים לחקר תקופת השואה** יב (1995), 7, 36-40.

13 להבדיל מהידונראט שמונו על ידי הגרמנים, למשטרה היהודית התגייסו שוטרים מתוך בחירה. צאלק פרחודניק כתב ביומנו, במאי 1943, על המניע להתגייסותו למשטרת גטו אוטבוצק:

יכול לסרב למלא כל אחד מן התפקידים שמילא במהלך השנים ולשאת בתוצאות בחירתו. עם זאת, יש לזכור שמדובר בבחירה שהתקיימה במרחב של מוות. האיום התמידי במוות, תהא עוצמתו אשר תהיה – וודאי שאימת המוות בגטו הייתה שונה מזו שבמחנה – הוא שהיה הזרז המכריע בתהליך הבחירה, והוא שקבע את היקפה ותוכנה.¹⁴

מרחב הבחירה החריג שבו התנהלו חייהם של היהודים, שהיה כמוכּן שונה בהיקפו בגטאות ובמחנות, וכן השתנה ממחנה למחנה ומגטו לגטו, מעניק לתופעת שיתוף הפעולה היהודי משמעות מיוחדת ושונה ודוחה את השימוש בהכללות.¹⁵ כך, עמדה המדגישה דווקא את הקושי לסווג התנהגויות שמקובל לראות בהן שיתוף פעולה כשליליות לחלוטין, מסייעת להבין את מציאות חייהם של יהודים משתפי פעולה כסיפור חיים אנושי, המציג דרכי התנהגות שונות בתנאי קיום הרסניים.¹⁶

"התברר לי שהמלחמה עדיין לא מסתיימת ולכן, כדי להשתחרר מאימת המצוד למחנות עבודה התגייסתי בפברואר 41 לשורות משטרת הגטו". צאלק פרחדניק, **התפקיד העצוב של התייעוד, יומן מחבוא** (תרגום: אורי אורלב וצופיה שיבר [פרופסור סקי], ירושלים: כתר (1993), עמ' 26.

14 לורנס לאנגר, חוקר ספרות ועדויות שואה, הגדיר את מרחב הבחירה (במחנה) כ-*Choiceless Choice*, בחירה שאין בה בחירה ממשית, משום שכל דרך שנבחרה הביאה בסופו של דבר למוות. ראו: Lawrence Langer, "The Dilemma of Choice in the Death Camp", *Centerpoint*, 53 (1) (1980), 4. ניתן אמנם להגיה כי לא כל בחירה התבססה על ידיעה ממשית של מוות, ובעניין זה ודאי יש להבחין בין הגטו לבין המחנה, אך באופן כללי עדיין אפשר לאפיין את ההחלטות והבחירות בגטו ובמחנה כמונעות על ידי חרדה ממשית ומיידית לחיים.

15 את ההבדל בין נקודת הראות היהודית לבין זו שאינה יהודית בכל הקשור למושג "שיתוף פעולה" ניתן להדגים באמצעות המקרה של מיכאל וייכרט, במאי ומבקר תיאטרון יהודי מקרקוב, פולין, שעמד בשנות המלחמה בראש מוסד העזרה העצמית היהודית אשר פעל ברשותם ובפיקוחם של הגרמנים. בתום המלחמה הועמד וייכרט לדין על ידי בית משפט פולני, באשמה של שיתוף פעולה עם הגרמנים. בית המשפט הפולני זיכה את וייכרט, בקבעו כי בהיעדר כוונה ברורה לפעול לרעת המדינה הפולנית או לרעתם של יהודים באוכלוסייה האזרחית, אין מקום לראות בהתנהגותו התנהגות פלילית, גם אם בפועל התגלתה כמוטעית. וייכרט הובא לדין, באותה אשמה של שיתוף פעולה, גם על ידי בית הדין של הוועד המרכזי של יהודי פולין, אשר מצא אותו אשם בשיתוף פעולה. ההבדל בין שני פסקי הדין נעוץ בהגדרות הנבדלות למושג "שיתוף פעולה": מבחינת הפולנים, במרחב שבין שיתוף פעולה לבין התנגדות התקיימו דרכי התנהגות מגוונות, שאינן נענות לדיכטומיה של שיתוף פעולה/התנגדות ובכל זאת אינן בגדר שיתוף פעולה. מבחינת היהודים לא היה קיים מרחב כזה. העובדה שוויכרט לא נמנה עם חוגי הלוחמים היא שהגדירה אותו כמשתף פעולה. ראו: דוד אנגל, "ובערת הרע מקרבך" – לבירור המושג "שיתוף פעולה" בתקופת השואה באספקלריה של משפטי מיכאל וייכרט", בתוך: שמואל אלמוג (עורך), **השואה – היסטוריה וזיכרון, קובץ מאמרים שי לישראל גוטמן**, ירושלים: יד ושם (2002), עמ' 1-24.

16 יש להבחין, כמוכּן, בין נסיבות החיים בגטאות בתקופות השונות, או בין נסיבות החיים בגטאות לבין נסיבות החיים במחנות, ובהשפעתן של הנסיבות המשתנות על ההתנהגות האנושית. הבדלים אלה מדגישים את הבעייתיות שבשיפוט המוסרי האחיד, הממשיג את שיתוף הפעולה כבגידה.

את הדיון בתופעה וביחס כלפיה יש להתחיל בתקופת הגטאות והמחנות. כבר אז ניתן לאתר את ראשיתו של הדיון הפנימי בסוגיה טעונה זו, כאשר חברי יודנראטים, שוטרים יהודים וממלאי תפקידים במחנות נתפסו במקרים רבים כבוגדים. כבר אז עמדו במוקד הדיון שאלות בדבר אופיו של הקשר עם הגרמנים, היקף שיתוף הפעולה וגבולותיו, המניעים ואפשרויות הבחירה שעמדו לפני בעלי התפקידים. כבר אז היו מקרים לא מעטים שבהם יהודים הוציאו להורג יהודים שנחשדו בשיתוף פעולה, כפעולת ענישה אישית, אך לא פחות מכך, כאזהרה חמורה לקהילה.¹⁷ גם במחנות הריכוז וההשמדה, ואפילו בדרך אליהם, היו מקרים של פגיעה במי שמילאו תפקידים.¹⁸ בעלי תפקידים, במיוחד מי שניתן בידיהם כוח משמעותי, נתפסו כאשמים לא רק ברמה האישית, אלא גם ובעיקר ברמה הקהילתית, שכן תוארו כמי שבגדו בקהילה והפכו להיות "כמו גרמנים".¹⁹

ניצולים משתפי פעולה היו חלק בלתי נפרד מקהילת העקורים, שרוכזו במחנות העקורים באירופה, והמפגש עמם הביא לתגובות פיזיות ורגשיות קשות. הם הרי היו תזכורת כואבת למה שקרה לא מכבר, ולפיכך הפך אותם המפגש הפיזי למטרה נגישה לכל רגשות הזעם, הכאב והתסכול. לא תמיד הסתירו משתפי הפעולה את עצמם מפני ציבור הניצולים. מקצתם הגיעו לעמדות השפעה במחנות עקורים, ובכך עוררו עוד יותר את זעמם של הניצולים האחרים.²⁰ על רקע זה ניתן להבין

17 בכרוז של הארגון היהודי הלוחם בגטו ורשה נמסרה הודעה על ביצוע גזר דין מוות בבוגד: "הוצא גזר דין מוות על יעקב הירשפלד (מנהל השופ של הלמן) בעוון פיתוי האוכלוסייה היהודית שתיסע ברצונה הטוב ליעד שבחר בו הכובש, שכן על ידי כך פגע הירשפלד באינטרסים של העם היהודי. גזר הדין הוצא אל הפועל. ישמש גזר הדין נגד הלה אזהרה לאחרים. הארגון היהודי הלוחם". ראו: יוסף קרמיש ונחמן בלומנטל, **המרי והמרד בגיטו וארשא: ספר מסמכים**, ירושלים: יד ושם (1965), עמ' 127.

18 על הרג ממלאי תפקידים יהודים בדרך לאושוויץ מספר משה פוציץ, מי שהיה סגן מפקד המשטרה היהודית בגטו אוסטרוביץ, והועמד לדין בישראל: "...שם [באושוויץ] היה נהוג שאנשים אשר הצטיינו לרע כקאפוס או שוטרים במקומות אחרים ונדעו הרב היו העצירים בעצמם מחסלים אותם תיכף ומיד". פ.ת. (ת"א) 10/51 **היועץ המשפטי נ' פוציץ** (1952, לא פורסם), פרוטוקול חקירה ראשית, עמ' 147.

19 המחקר העכשווי, שראשיתו במחקרו פורץ הדרך של ההיסטוריון ישעיהו טרונק, כבר אינו נוקט לשון הכללה שלילית כלפי "כל היודנראטים". כיום מקובל לומר כי כמספר הגטאות וכמספר המנהיגים שהועמדו בראשיהם, כך גם מספר דרכי הפעולה שנבחרו על ידיהם והיחס שקיבלו מתושבי הגטו. זאת ועוד, במקומות שבהם נמצא חומר תיעודי מספק, ניתן למצוא שינויים בעמדתו של כותב מסוים במרוצת הזמן. ההיסטוריון אהרן וייס נקט גישה מחקרית דומה בחיבורו על המשטרה היהודית. ראו (בהתאמה): ישעיהו טרונק, **יודנראט, המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי**, ירושלים: יד ושם (1979); אהרן וייס, **המשטרה היהודית בגנרלגוברנמנט ובשליטה עילית בתקופת השואה** (חיבור לשם קבלת דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, 1973). אוסיף כי למרות ההתקדמות במחקר, היחס הציבורי כלפי המשטרה היהודית בגטאות וכלפי ממלאי התפקידים במחנות נותר כוללני ושלילי כשהיה.

20 בעיתונות המחנות פורסמו ידיעות על ממלאי תפקידים שזוהו, הוכו והוסגרו לממשל הצבאי, ואף פורסמו מודעות הקוראות לציבור למסור פרטים כדי לסייע לתפיסתם. ראו: מנקוביץ,

את ההחלטה שהתקבלה בחודש פברואר 1947, בקונגרס השני של שארית הפלטה באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה, שהתקיים בבאד-רייכנהאל (Bad Reichenhall) שבגרמניה: "הקונגרס מחליט להוציא מחוץ למחנה אותם אנשים שבזמן המלחמה יצאו כנגד האינטרסים של העם היהודי. אנשים אלה, שתופסים מקומות כלשהם, מושעים מעבודתם עד לטיהור".²¹

אולם לא רק בעלי תפקידים תחת הכיבוש הנאצי, שהגיעו לתפקידים גם בהנהגת מחנות העקורים, נחשבו לגורם שיש להוציא "מחוץ למחנה". כל משתפי הפעולה נתפסו כמי שנטלו חלק בחורבן העם היהודי, והעמדתם לדין התבססה על ההבנה שבכך "תטוהר" האווירה החברתית.²² העמדתם לדין של יהודים משתפי פעולה במחנות העקורים הייתה חלק מהמערכת המשפטית הכללית שהקימו העקורים בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה, ואשר עסקה בעניינים אזרחיים, פליליים ובענייני מעמד אישי הקשורים לחייהם של היהודים במחנות. בכל מחנות העקורים היו היהודים כפופים לסמכותו השיפוטית של הריבון הצבאי (אמריקני או בריטי). עם זאת, לא מנעה כפיפות זו מהעקורים היהודים להקים מערכת משפטית, בלא אישור הריבון הצבאי ולמעשה תוך הפרה ברורה של הוראותיו. לבתי הדין במחנות הוגשו כתבי אישום, נגבו בהם עדויות, נחקרו עדים וניתנו פסקי דין.²³ סמכותם של בתי הדין הפנימיים במחנות העקורים נוצרה למעשה יש מאין ונסמכה על זיקה הדוקה וקשרי גומלין בין "המשפט" לבין "הקהילה", זיקה שבאה לידי ביטוי בציות לזימוני עדים, היענות לגביית עדויות, התייצבות לדיונים וציות לפסקי הדין. זו הייתה סמכות שנוצרה "מלמטה", וממנה שאבו בתי הדין את כוחם ואת עוצמתם.²⁴

עם חיסול מחנות העקורים, בתהליך הדרגתי שראשיתו בהקמת המדינה ובהקלה בתנאי ההגירה במיוחד לארצות הברית, השתנה השיפוט ממשפט קהילתי למשפט מדינתי. גם כאן יש למקם את התהליך בנסיבות המיוחדות של הגירת ניצולים

21 ארכיון יד ושם (איו"ש), חטיבה JM10260, תיק 2 (יידיש). למיטב ידיעתי, מדובר במסמך ראשון של אחד מגופי הנהגה של העקורים באזור האמריקני של גרמניה, שממנו ניתן ללמוד על העמדה הרשמית כלפי יהודים משתפי פעולה. יתכן שההסבר לעיסוק בסוגיה מוסרית זו נעוץ בהחלטה להקדיש את הקונגרס השני לבעיות הפנימיות, וזאת כדי להתמודד עם תהליך של ניוון מוסרי בקרב הניצולים. כפי שמסביר ההיסטוריון זאב מנקוביץ, הצעד הראשון היה התמודדות עם הנורמות האנטי-דמוקרטיות שחדרו להנהגת העקורים. ראו: מנקוביץ, עמ' 315.

22 מתוך דין והשבון של המחלקה המשפטית המרכזית שליד הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באזור האמריקני של גרמניה, לשנים 1946-1947: בהמשך לפעילותו של רפראט פושעי מלחמה, פועל גם רפראט חקירות, שמטרתו למצוא אותם "יהודים אשר בזמן המלחמה חטאו כלפי העם היהודי, בתור סוכנים גרמנים ומשתפי פעולה בגטאות, בתור קאפו במחנות ריכוז ובמחנות עבודה, ואשר באופן כזה או אחר הביאו לחורבן היהודי", יש לחשוף אנשים כאלה, לחשוף עדויות מאטריאליות על אשמתם, להכין כתבי אישום ולהעמידם לדין, איו"ש, חטיבה JM10260, תיק 3.

23 ארכיון מחנות העקורים באירופה (גרמניה, אוסטריה ואיטליה) נשמר כמעט במלואו, והוא נמצא בארכיון YIVO, המכון למחקר יהודי, בניו יורק. ביד ושם, ירושלים, נמצא העתק לא מלא שלו.

24 לעניין הסמכות שהעניקה קהילת העקורים לבתי הדין ולמערכת המשפטית בכלל, קדמה עצם ההחלטה על הקמת המערכת. הדיון בנושא זה חורג מגבולותיו של מאמר זה.

לישראל (לפני הקמת המדינה ולאחריה) וביחסה של החברה היישובית והישראלית אליהם. בשנים אלו היה היחס אל ניצולי השואה מבוסס על השקפה דיכוטומית, שהנגידה בין הגבורה (לוחמי הגטאות, פרטיזנים) לבין הפחדנות (המיליונים שהלכו "כצאן לטבח" אל מותם, ומשתפי פעולה). ביטוי להשקפה זו ניתן למצוא בחשד שהוטל בניצולים (מי שלא נמנו עם ה"גיבורים") באשר לדרכי הישרדותם – השאלה "איך קרה שדווקא אתה ניצלת?" הופנתה באופן כללי אל הניצולים בעת הגיעם לישראל.²⁵

למרבה האירוניה, הניצולים עצמם חיזקו את העמדות השליליות שאפיינו את השיח הציבורי הישראלי באותן שנים מעצבות, באמצעות תלונות שהגישו למשטרה נגד ניצולים אחרים, שזוהו על ידיהם כממלאי תפקידים מתקופת הגטו או המחנה. הניצולים הם שיוזמו את הפנייה למשטרה, הם שביקשו להעניק מעין גושפנקה ציבורית להיבט השלילי של החוויה האישית שלהם.²⁶

לקראת סוף שנת 1949 החל תהליך חקיקתו של החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תהליך שנשלם באוגוסט 1950, היינו בשלב מוקדם, כנראה מוקדם מדי, שנעדרה ממנו פרספקטיבה נאותה והתבוננות היסטורית ראויה באירועי השואה בכלל, ובנסיבות חייהם של יהודים בפרט. בהציגו את הצעת החוק לפני הכנסת, בחודש מרץ 1950, אמר שר המשפטים פנחס רוזן כי בכך מצטרפת מדינת ישראל הצעירה למשפחת העמים שחוקקו חוקים כנגד הנאצים ועוזריהם. אולם הדיון הסוער שהתפתח בעקבות הצגת הצעת החוק מעיד כי חברי הכנסת הבינו את החוק ככלי להעמדתם לדין של "עוזריהם" של הנאצים, וליתר דיוק – "עוזריהם" היהודים. עמדה זו אף קיבלה ביטוי רשמי בדבריו של שר המשפטים, אשר התייחס למשמעותו "המעשית" של החוק, להבדיל ממשמעותו הסמלית:

לבסוף עוד מלה אחת על משמעותו המעשית של החוק... החוק חל גם על עושי-דברם של נאצים, ולצערנו לא נוכל להיות בטוחים, שכאלה

25 עלבונם של הניצולים לנוכח חשדות אלה מצא את ביטויו בעדויות ובספרי זיכרונות רבים. הסופר אהרן אפלפלד, ששרד את השואה כנער, מספר על ניסיונותיו להתאקלם בחברת ילדים בקיבוץ: "הוא שאל ולשאלותיו היה אותו צליל רע של מתכת מאשימה. מה אירע שם באמת. וכיצד זה אתם ניצלתם... השאלות שבאו מבחוץ לא הועילו. היו אלו שאלות של אי הבנה תהומית, שאלות מן העולם הזה, שלא נצמדו כלל אל העולם ממנו באנו. משל היית שואל אינפורמציה על תהום רבה או להבדיל על הנצח", אהרן אפלפלד, **מסות בגוף ראשון**, ירושלים: הספריה הציבורית (תשל"ט), עמ' 35-36. הסופרת והעיתונאית רות בונדי כתבה בספרה האוטוביוגרפי: "אולם כאן, בישראל, ביקשו ממני היהודים גם לדעת: איך זה שנשארתי בחיים? מה היה עלייך לעשות כדי לשרוד? ובעיניים זיק של חשדנות: קאפו? זונה?...". רות בונדי, **שברים שלמים**, תל-אביב: גוונים (1997), עמ' 44.

26 עד לחקיקת החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם לא הייתה למשטרה כל סמכות לעצור ולחקור את הנילונים, אלא רק לגבות מהם הודעה. אין מדובר רק בהיעדר סמכות חקירה ושפיטה פורמלית, אלא בהיעדר עמוק ומהותי הרבה יותר של מסגרת מושגית, שיכולה להכיל את ההבדל בין "תקיפה" במשמעותה הרגילה בדין הפלילי לבין "תקיפה" המיוחסת, לדוגמה, לשוטר יהודי התוקף יהודי בגטו כחלק ממילוי תפקידו.

לא יימצאו במחננו, אם כי מספרם קטן בוודאי... החוק המוצע עשוי גם לתרום תרומה לטיהור האווירה בתוך שארית הפליטה שעלתה לארץ ישראל. כל המכיר את בעיותיה, יודע כמה כאובה אצלה השאלה של חשדים [כך במקור] והאשמות הדדיות, המקיפים עד היום אנשים מבין משוחררי המחנות והגטאות שעלו ארצה... והיה מחננו טהור.²⁷

הנה כי כן, במדינת ישראל הריבונית, כמו במחנות העקורים, נתפסה פעולת העמדתם לדין של יהודים משתפי פעולה כאקט של "טיהור חברתי".

העדויות שנשמעו במשפטים נגד יהודים לפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, שאין מידע מדויק בנוגע למספרם,²⁸ הן אוצר גנוז של היסטוריה המספרת את שגרת האימים ההרסנית בגטאות ובמחנות, שגרה שאף שהייתה חוויית חיים של הניצולים, הייתה רחוקה מדעתם והבנתם של הישראלים. העדויות הללו נותרו חבויות בתיקים מתפוררים בגנוך המדינה, ולא זו בלבד אלא שרק שישה פסקי דין פורסמו בפרסום הרשמי של פסקי הדין: ארבעה של בית המשפט העליון ושניים של בית המשפט המחוזי בתל-אביב.

אלו הנסיבות ההיסטוריות-משפטיות שבהן נערך מסעו המשפטי של יוליוס זיגל. זיגל לא היה דמות יוצאת דופן – הוא כמעט אינו נזכר בעדויות חיצוניות, בספרי זיכרונות או ביומנים. אולם הואיל ולכל אחת מארבע התחנות המשפטיות שבהן שימש כשחקן מרכזי קיים תיעוד, יש לנו הזדמנות ייחודית לבחון את דרכי ההתמודדות של המשפט עם התופעה של יהודים משתפי פעולה עם הגרמנים.

יוליוס זיגל: הסיפור המשפטי

מתוך העדויות שמסר זיגל בערכאות המשפטיות, ניתן לקבץ את העובדות הביוגרפיות האלה:²⁹ זיגל, יליד שנת 1895, התנדב לצבא הקיסר האוסטרי בשנת 1914, סיים את בית הספר לקצינים ולאחר זמן התמנה לקצין. הוא היה, כפי שהוא

27 דברי הכנסת 4, 1148 (1950).

28 לדברי ההיסטוריונית חנה יבלונקה התקיימו כארבעים משפטים. ראו: חנה יבלונקה, "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם: היבט נוסף לשאלת הישראלים, הניצולים והשואה", קתדרה 82 (תשנ"ו) 135. אולם מניין זה מתייחס עד לתקופה של משפט אייכמן, ומשפטים נגד יהודים התקיימו גם לאחר מכן, ולפחות עד מחצית שנות השבעים של המאה הקודמת. זאת ועוד, המידע המספרי אינו מבחין בין משפט המכריע באחריותו הפלילית של הנאשם – זכאי או אשם – לבין הליכים מוקדמים – "חקירה מוקדמת" – שהתקיימו בבית משפט השלום ואינם נחשבים להליך משפטי מלא, אלא רק לשלב שבו בוחן השופט-החוקר אם קיימות ראיות מספיקות לצורך העמדה לדין. במרבית המקרים בשלב מוקדם זה הנאשמים עצמם לא העידו ואף לא עדי הגנה אחרים; כמו כן, במקרים רבים לא נערכה כלל חקירה נגדית של עדי התביעה.

29 שמו של זיגל נזכר פעמים ספורות בעדויות חוץ משפטיות המתייחסות לעיר בנדין וליהודיה, וכן לא מצאתי פרט ביוגרפי כלשהו בנוגע אליו מחוץ לטקסטים המשפטיים, מלבד העובדה שעמד

מספר, מהנדס ופעיל בהסתדרות הציונית באזור שלזיה, פולין. נסיעתו המתוכננת לארץ ישראל, כך סיפר, התבטלה בשל נישואיו לבת העיר בנדין, שאליה עקר. לאחר כניסת הגרמנים לעיר, פעל זיגל כפקיד מטעם הוועד היהודי הראשון, והיה אחראי להכנת רשימות של עובדי כפייה יהודים.³⁰ מאוקטובר 1940 מילא מגוון תפקידים במחנות העבודה ברנדה (Brande), סאקראו (Sakrau) וגרוס-מאסלביץ (Gross-Masselwitz), בין היתר תפקיד של "זקן היהודים".³¹ לאחר מכן הוחזר על ידי הגרמנים לעיר בנדין, שם מונה לתפקיד האחראי לסדנת חייטות בבעלות גרמנית, שאלפי יהודים עבדו בה בתפירת מדים למען הצבא הגרמני. עם חיסול קהילת בנדין, באוגוסט 1943, נשלח זיגל לאושוויץ, שם מילא תפקיד פקידותי בסדנת סנדלרות. מאושוויץ הגיע ב"צעדות המוות" למאוטהאוזן, שם נשאר עד שחרור המחנה. באוגוסט 1945 הגיע זיגל לאיטליה, וכשסייע בארגון מחנה למען היהודים בעיר פדובה, זוהה, ועקב כך סולק מתפקידו. זו נקודת ההתחלה של סיפורו המשפטי של זיגל.

בראש ארגון "ברית החייל" בבנדין, שבו היו חברים רק אנשי צבא לשעבר ואשר זכה להכרה רשמית של ממשלת פולין, נראה שמבחינה רעיונית היה הארגון משיך לתנועה הרוויזיוניסטית. זו הפעם היחידה שבה מוזכר שמו של זיגל בספר הזיכרון של העיר בנדין. ראו א"ש שטיין (עורך), **פנקס בנדין**, תל-אביב: ארגון יוצאי בנדין בישראל (1959), עמ' 272-273. ישעיהו טרונק מוזכר במחקרו על היודנראט את משפטו של זיגל בבית הדין במילאנו כדוגמה למשפט נגד חבר יודנראט לשעבר, אם כי אין שום ראיה לכך שזיגל היה אכן חבר היודנראט. ראו: טרונק, עמ' 492-493.

30 פרק חשוב בחיי היומיום של יהודי זגלמביה הוא פרק עבודות הכפייה. מיד עם תחילת הכיבוש החלו הגרמנים בפעולות לגיוס יהודים לעבודות כפייה. יש לזכור שמדובר באזור תעשייתי עשיר במכרות פחם והקרוב לגבול הגרמני. תחילה הועסקו היהודים בעבודות בתוך הערים, עבודות שמהן הצליחו היהודים בעלי הממון לשחרר את עצמם. בשנת 1940 הוקם באזור "ארגון שמלט" (Schmelt), "לשכת הממונה על כוחות עבודה של בני עמים זרים בשלזיה העלית", שהפעיל רשת של מחנות עבודה באזור, שבהם הועסקו כחמישים אלף יהודים. ארגון שמלט נעזר במחלקות העבודה שהוקמו במרכזי הקהילות וביודנראטים המקומיים ואלה סיפקו לו את העובדים. על פרק עבודות הכפייה בחיי יהודי זגלמביה, ובנדין בתוכם, ועל "ארגון שמלט", ראו: בלה גורטרמן, "יהודים בשורות ארגון טוט במסע לכיבוש ברית המועצות (אוקטובר 1941-מרס 1942)", **יד ושם קובץ מחקרים** 29 (2001) 53; אביהו רונן, "עובדי כפייה במחנות של ארגון שמלט" בשלזיה 1940-1944, **רפובליקה לחקר השואה**, מאסף יא (1993) 17.

31 התפקיד "יודנאלטסטסה", זקן היהודים, שימש בתקופת השואה בשני מקרים. במקומות שבהם כונתה מועצת היהודים שמונתה על ידי הגרמנים בשם "אלטסטרנט" (Altesternat), "מועצת הזקנים", כונה ראש המועצה בשם "זקן היהודים" (Judenaelteste). כך לדוגמה בגטאות של לודו, טריזינסטט, ריגה ועוד. כן הוצמד כינוי זה, ייתכן שבאופן לא רשמי, ליהודים בתפקידים בכירים במחנות. לפי עדויות, משפטיות וחיזוניות, זיגל היה "יודנאלטסטסה" במחנה העבודה סאקראו בשלזיה עלית. ראו: עדות אליקים איצקוביץ, "איו"ש, חטיבה 0.3, תיק 7444, המספרת על זיגל כ"יודנאלטסטסה" במחנה סאקראו. גם זיגל בעדויותיו הציג עצמו כ"יודנאלטסטסה".

ניתוח כתבי האיטום, העדויות ופסקי הדין יחשוף, כפי שארצה להראות, את ההתאמה שבין הנורמה הקהילתית לנורמה המשפטית בבית הדין הקהילתי, ולעומת זאת – את הפער ביניהן בבית המשפט של המדינה; את ההתאמה שבין הנאשם, העדים והשופטים בבית הדין הקהילתי לעומת הפער שבין הנאשם והעדים לבין השופט בבית המשפט המחוזי; את טכניקת הסיפור שהעדים משתמשים בה בשתי הערכאות, סיפור שאינו מתמקד רק בנאשם ובאישומים נגדו, אלא בקהילה היהודית בבניין מיום כיבושה על ידי הגרמנים, כיבוש שהוליד גם את המפגש הקשה והמורכב עם יהודים משתפי פעולה. העדויות הללו מספקות גם תמונה של החיים במחנות העבודה הגרמניים באזור שלזיה צילית. בשנותיה הראשונות של המדינה היו סיפורים אלה, המוכרים היטב לניצולים, בבחינת חידוש מעצם השמעתם בפרהסיה.

א. בית הדין החברתי של העקורים היהודים באיטליה

למרות היותם מפורזים במחנות ובמרכזי כינוס ברחבי איטליה, כמעט מיד עם כינוסם של היהודים במחנות העקורים, קמו ועדים מקומיים שהורכבו מפעילים ציונים ותיקים. זו הייתה ההנהגה שהגתה והקימה את הארגון המייצג של עקורי איטליה מול הרשויות הבריטיות מצד אחד, והרשויות האיטלקיות מצד אחר. "מרכז הפליטים, הארגון של היהודים הפליטים באיטליה" הוקם באוגוסט 1945, ובנובמבר 1945 התכנסה ברומא הוועידה הראשונה של הפליטים היהודים באיטליה. בוועידה זו הוחלט, בין היתר, להקים בית דין ליד מרכז ארגון הפליטים, אשר ישפוט ויעניש יהודים אשר בשנות הדמים לכלכו את ידיהם בדם אחיהם היהודים.³² כן התקבלה באותו כינוס החלטה להקים בית דין חברתי. בכך הביעה הוועידה את רצונה העז להיאבק בכוחות עצמה "בכל תופעות הדמורליזציה הפושות בקרב הפליטים... הוחלט להקים בתי דין מקומיים בריכוזי הפליטים המרכזיים באיטליה... בתי דין מקומיים אלה, הכפופים לפיקוח בית הדין החברתי של ארגון הפליטים באיטליה, יפעלו לפי הכללים שלהלן..."³³ במרכז המערכת המשפטית עמד בית דין מרכזי, שנמצא ברומא, ובכפוף לו פעלו חמישה בתי דין מקומיים: במילאנו, בריבולי

32 החלטה מספר 2 בפרק ב של החלטות הקונגרס שעניינו "ארגון". להחלטות הכינוס ראו: "כינוס פליטים יהודים באיטליה 28.11.1945-26", ארכיון בית לוחמי הגטאות, מספר מחשב 2314 (יידיש).

33 "תקנון בתי הדין החברתיים", איו"ש, חטיבה JM10534, תיק 211 (יידיש). בתקנון הפנימי של בית הדין החברתי במחנה ריבולי הכריזה הקהילה כי "בית הדין החברתי היהודי... ממלא תפקיד של בית דין עממי כפי שנהוג... בכל ארץ ובקרב כל עם. מאחר שפעילות בית הדין אינה מבוססת על חוקים ועל סעיפים המנוסחים לפי עקרונות משפטיים, כי אם על רציונל חברתי ועל עקרונות של אתיקה לאומית שעל פיהם ייבחנו ויישפטו כל העניינים שלפניו, הוא נושא את השם בית הדין החברתי היהודי". ראו: איו"ש, חטיבה JM10534, תיק 208 (יידיש). לא מצאתי כל מסמך שיקשר בין ההחלטה בעניין הקמת בית דין שלפניו יועמדו לדין יהודים משתפי פעולה לבין "בתי הדין החברתיים" – ייתכן שמדובר במערכת משפטית אחת, וכי רק בשל חשיבותה של סוגיית העמדתם לדין של יהודים משתפי פעולה, יוחד לה סעיף מיוחד בהחלטות הכינוס.

(Rivoli), בקרמונה, בטורינו (Torino) ובבארי (Bari). הקמת המערכת המשפטית הייתה חלק מהמערכת השלטונית-ארגונית האוטונומית של היהודים באיטליה. "תקנון בתי הדין המקומיים" קבע את גדרי סמכותם המקומית והמהותית של בתי הדין, אשר היו מוסמכים לשפוט, למשל, במקרים של "הלבנת פנים ברבים, הפצת לשון הרע, רכילות או השמצות אחרות"; או "סכסוכים כספיים פרטיים בעלי אופי חברתי או הקשורים לתנאי המחיה המיוחדים של ציבור הפליטים המסוים". אין בסעיפי ההסמכה שבתקנון הוראה המתייחסת במפורש ליהודים משתפי פעולה, אך ייתכן שעניין זה נכלל בקטגוריה של "התנהגות בלתי מוסרית של פליטים שעלולה להכתים את שמו הטוב של ציבור הפליטים באיטליה או שעלולה לגרום נזק מוסרי לציבור הפליטים המסוים".³⁴ הרכב השופטים נקבע "מחברים שנבחרו במשותף בידי מרכז ארגון הפליטים ובידי בית הדין החברתי ברומא, כשבכל מקרה ייקבע מספרם בידי בית הדין החברתי ברומא".³⁵ תקנון בתי הדין המקומיים קבע כי "הליך החקירה והדיונים בבית הדין המקומי יתנהל על פי יסודות המשפט הכלליים והמקובלים השומרים ככל האפשר על זכות הנאשם להגן על עצמו ושתכליתם להגיע לגילוי האמת האובייקטיבית".³⁶ אך לצד הוראה זו נוסח תקנון שקבע במפורט את סדרי הדין של בתי הדין המקומיים, ובו נקבעו בין היתר הוראות בנוגע לפומביות הדיון, חובת העדים להעיד "רק את האמת", וחובת בית הדין "לבחון את העניין מכל צדדיו ולברר את כל ההיבטים לזכותו ולחובתו של הנאשם".³⁷ "עונשים" שבתי הדין המקומיים היו רשאים להטיל נשאו אופי קהילתי: הערה, נזיפה או נזיפה חמורה – עם או בלי התראה, איסור להתמנות לתפקיד חברתי כלשהו בכלל או לתקופה קצובה, פנייה לארגוני סעד יהודיים או כלליים בנוגע להפסקת כל סיוע חומרי או כספי למורשע, פנייה להנהלת המחנה או למוסדות אחרים בעניין סילוק המורשע מהמחנה המסוים או מהמחוז המסוים, העברת פסק הדין למוסדות ההגירה הנוגעים בדבר אפשרות למחיקת שמו מרשימת העולים ופרסום פסק הדין בעיתון "בדרך".³⁸

ב. כתבי האישום

זיגל, מסיבות שאינן ברורות, הופיע לפני שני הרכבים שונים של בתי דין מקומיים. ב-29 ביוני 1946 התייצב לראשונה לפני בית הדין במחנה קרמונה. לאחר שתי ישיבות הופסק ההליך, והדיון הועבר – לפי אישור שהתקבל מבית הדין המרכזי ברומא – לבית הדין במילאנו. שני בתי הדין היו בתי דין מקומיים, כלומר שווי דרגה. כתב האישום בבית הדין בקרמונה מבוסס על סעיף אישום אחד: "הנני מאשים

34 סעיפים 8(ג), 8(ד) ו-8(ב) ל"תקנון בתי הדין החברתיים".

35 סעיף 5 ל"תקנון בתי הדין החברתיים".

36 סעיף 13 ל"תקנון בתי הדין החברתיים".

37 "סדרי דין", איו"ש, חטיבה JM10534, תיק 211.

38 סעיף 17 ל"תקנון בתי הדין החברתיים". העיתון "בדרך" (יידיש) יצא לאור על ידי "מרכז הפליטים, הארגון של היהודים הפליטים באיטליה", והיה לעיתונם של היהודים העוקרים באיטליה.

את זיגל יוליאן... שהיה בזמן הכיבוש הגרמני עוזרו הפעיל של הכובש בצורה כזאת, שיהודים רבים נידונו למוות ע"י פעולתו, רבים נשלחו למחנות כתוצאת המסירות, ורבים הוכו על ידו".³⁹

האישום הוא, כאמור, רחב, בלתי מסוים ויכול להכיל אין ספור מעשים ומחדלים. אין בו התייחסות למקומות או למועדים ספציפיים, אין אזכור של תפקידים, ואין התייחסות לאנשים מסוימים שנפגעו ממעשיו של זיגל. עקב כל הגורמים הללו הורחב שיקול הדעת של העדים, שכן הם יכלו להתייחס בעדויותיהם לכל אירוע ולהעלות כל טענה כלפי זיגל, בלא מגבלות כלשהן.⁴⁰

כשעבר עניינו של זיגל לבית הדין במילאנו, הוכנס שינוי משמעותי בכתב האישום. מהיותו "עוזרו הפעיל של הכובש", כפי שהואשם בקרמונה, השתנה האישום נגד זיגל והפך לאישום מפורש בבגידה: "...נושא הדיונים הוא ההאשמה נגד יוליוס זיגל בבגידה בעם היהודי". שני האישומים, היותו של זיגל "עוזרו הפעיל של הכובש", לפי האישום הראשון, והיותו "בוגד בעם היהודי", לפי האישום השני, מלמדים על הלך הרוח הכללי כלפי יהודים משתפי פעולה שנתפסו כבוגדים בעם היהודי.

לפי הרשום בפרוטוקול, נראה שבשני בתי הדין המקומיים לא נחקרו עדי התביעה על עדויותיהם, ולא נשמעו כלל עדי הגנה, מלבד הנאשם, למרות בקשה מפורשת שהעלה זיגל לפני ההרכב השני. את הדיון בעדויות אתחיל בעדותו של הנאשם לפני שני ההרכבים, ולאחר מכן אעבור לדון בעדויותיהם של עדי התביעה.

ג. הגנה: עדות הנאשם בבית הדין המקומי בקרמונה

זיגל מסר את עדותו בצורת נאום, ולא לפי הפרוצדורה המוכרת במשפט הישראלי, של שאלות ותשובות.⁴¹ בכך התאפשר לו לבחור, בלא התערבות, באיזו נקודת זמן להתחיל, אילו עובדות לכלול בסיפור ובאיזה סדר לספרן. נקודת הזמן שבה בחר זיגל לפתוח את עדותו הראשונה הייתה כיבוש העיר בנדין על ידי הגרמנים, בחירה אשר תשפיע על גבולות סיפורו ועל הדמות שיעצב לפני מאשימיו: בני עירו, העדים,

39 "כתב אישום", "מסמכי בית הדין של העקורים".

40 ניתן לזהות כאן מהלך מנוגד לזה הקיים במשפט הפלילי הישראלי: בבית הדין של העקורים נוסח האישום בצורה רחבה, ו"תורגם" למעשים ספציפיים רק בשלב שמיעת העדויות. במשפט הישראלי כתב האישום כולל ברגיל "פרטי אישום" המפרטים מעשים או מחדלים מסוימים, המשובצים, לפי התביעה, לקטגוריות המשפטיות המתאימות. עקרון החוקיות, שהוא אחד מהעקרונות המרכזיים במשפט הפלילי, קובע כי "אין עונשין אלא אם מזהירים", ומשום כך יש חשיבות להגדרה כתובה, ברורה ומדויקת של מעשה העברה. ראו: יובל לוי ואליעזר לדרמן, עיקרים באחריות פלילית, תל-אביב: רמות מערכות חינוך (1981), עמ' 67.

41 עדותו של זיגל נרשמה ככל הנראה על ידי מזכיר בית הדין, והיא כתובה כמעין סיכום בגוף שלישי. המודל המשפטי במחנות העקורים דמה לשיטת המשפט האירופית, הנבדלת משיטת המשפט האנגלו-אמריקנית הנהוגה בדרך כלל בישראל. אחד ההבדלים נוגע לסדר הדיון: לפי השיטה הקונטיננטלית, המשפט מתחיל בחקירתו של הנאשם, ולא - כנהוג במשפט האנגלו-אמריקני

השופטים ובני קהילתו הנוכחית – מחנה העקורים: "בשנת 1939 כשהגרמנים תפסו את בנדזין, באה הפקודה לפינוי העיר מהחורבות. היות והיהודים היו אובדי עצה, הוא מקבל על עצמו את המנהיגות בעבודה"⁴². הבחירה בנקודת זמן ספציפית זו ובציון עובדת "מנהיגותו" מלמדת על דרכו של זיגל בעדות זו: הוא מציג את עצמו כמי שטובת הכלל לנגד עיניו, שכן קיבל עליו "לחנך" את היהודים בבנדין ובמחנות העבודה. כך, למשל, הוא מתאר את ההכנות לקראת צאתה של קבוצת העבודה, ה"אוסטאיינזאץ", ממחנה סאקראו לשטחי ברית המועצות הכבושה: "יש בזה משום זכות של הנאשם, שהוא שולח את האנשים, כשהם לבושים בגדים חדשים וסרטים על ידיהם 'אוסטאיינזאץ', ללא טלאים [בלא סימון שמדובר ביהודים], בשיר 'התקווה' עוזבת הרכבת"⁴³. זה המסלול שבו תפתח הדמות לקראת השיא, כפי שמתאר זיגל עצמו: "היהודי זיגל היה מפורסם בכל אירופה".

אך לא רק את היהודים הוא מבקש לחנך. הוא מבקש גם לשנות את תדמיתם הנרפית והכנועה של היהודים בעיני הגרמנים, ובתוך כך, כמובן, גם להאדיר את שמו: "הנאשם מצהיר, שבשעה שקצין גרמני אמר לו 'דו' [גוף שני יחיד, דיבור של קרבה ולא של כבוד] היה לו אומץ לב להגיד, מדוע אתה אומר לי 'דו', אני אני מרשה לעצמי לומר 'דו' לאנשים הכפופים לי. הוא מצהיר שמימו לא הרים כובעו לפני גרמני, אלא שהוא הצדיע תמיד, כשווה לשווה".

זיגל תופס את עצמו כממונה טוב: "הוא מטעים, שבהכנסם לאושביץ, עברו כל 'יודנעלטעסטער' דרך משפט עממי וקבלו את העונש הראוי. לעומת זה הוא בתור 'יודנעלטעסטער' טוב לא קבל שום עונש". את המעשים הקשים שמייחסים לו עדי התביעה הוא מפרש כמעשים שנעשו לטובתם. נראה כי זיגל אכן תפס את עצמו כעוזרם של הגרמנים, כפי שהאשימו התובע בקרמונה, אלא שאת המושג "עזרה" פירש בצורה מנוגדת לזו שפירשוהו עדי התביעה: הוא ראה עצמו כעוזרם של הגרמנים למען היהודים ולטובתם.

ובמשפט הישראלי ההולך בעקבותיו – בעדויות התביעה. על ההבדלים בין שיטת המשפט האנגלו-אמריקנית לבין השיטה הקווינטנטלית, ראו: Mirjan R. Damaska, *The faces of Justice and State Authority*, New Haven: Yale University Press (1986), pp. 3-6.

פרוטוקול קרמונה, בתוך מסמכי בית הדין של העקורים. העדות רשומה בגוף שלישי, ניסוח המוסיף נופך של חשיבות לדמותו של זיגל.

קבוצת ה"אוסטאיינזאץ" הורכבה מיהודים צעירים, שהיו כלואים במחנות לעבודת כפייה וצורפו למשימת שיקומה של רשת רכבות בברית המועצות. זיגל, בהיותו "זקן היהודים" במחנה סאקראו, נבחר להרכיב את הקבוצה. המועמדים הופרדו משאר אסירי המחנה, ומביניהם נבחרו 350 גברים שאומנו בתרגילי סדר צבאיים בהדרכתו של זיגל. מסדר היציאה נערך בנובמבר 1941, ובאותו מעמד פנה זיגל לממונה הגרמני וביקשו לדאוג למשפחות היוצאים. בתום המסדר הורה זיגל לאסירים לשיר את "התקווה". לאחר ששהו במזרח כארבעה חודשים פרצה בקרב הצעירים מגפה, הוחזרו המעטים ששרדו את הכפור, העבודה המפרכת והמחלות ופוזרו במחנות עבודה. על המיזם התמוה והאכזרי של העסקת יהודים במסע לכיבוש ברית המועצות, ראו: גוטרמן, עמ' 66.

ד. הגנה: עדות הנאשם בבית הדין המקומי במילאנו

עדותו השנייה של זיגל שונה מהראשונה הן במבנה והן בתוכן. כזכור, את עדותו הראשונה פתח זיגל בכניסת הגרמנים לעיר בנדין. בעדות השנייה מרחיק זיגל את נקודת ההתחלה באופן שתכלול את חייו האישיים לפני המלחמה: "גמר את חוק לימודיו בבית ספר ריאלי, אחרי כן למד בפוליטכניקה. בשנת 1914 התנדב לצבא האוסטרי, גמר את בית הספר לקצינים ולאחר זמן מה נתמנה לקצין...".⁴⁴ לתיאור זה נוסף גם סיפור היותו "פעיל בהסתדרות הציונית בשליזיה. משתתף בוועידה ציונית... לאחר מכן הוא עומד לצאת לארץ ישראל, אולם לרגל נשואיו הוא נשאר בבענדזין ושם היה פעיל בארגונים שונים עד 1939".⁴⁵

שינוי מסגרת הזמן אינו עניין טכני בלבד, אלא מעיד על מהפך בסיפור. ואכן, כפי שאראה בהמשך, בעדות השנייה זיגל כבר אינו מי "שהגרמנים שמו אימון גדול בו ומה שהציע קבלו", או "היהודי היחידי שהעיתונות הגרמנית קיימה אינטרוויו אתו...".⁴⁶ בעדות השנייה זיגל מציג את עצמו כקרוב, שבכל תפקידיו היה כפוף למעשה לבכירים ממנו. הוא אמנם ממונה על הקצאת יהודים לעבודות כפייה, אבל כשעשה זאת היה נתון למרותו של הממונה הגרמני על העבודות: "את משרד העבודה מנהלים באופן רשמי שני מנהלים מטעם הקהילה, זיגל הבן רק המנהיג, משרד העבודה מתנהל ופועל לפי הוראותיו של גרמני...".⁴⁷

גם הסיבה ליציאתו למחנה העבודה משתנה מן העדות הראשונה לשנייה: בעדות הראשונה הציג זיגל את המעבר כפעולה התנדבותית, "כדי לשתף את גורלם של כולם...".⁴⁸ בעדות השנייה אין מדובר עוד בפעולה התנדבותית בלבד, אלא ביציאה למחנה בעקבות סכסוך שהיה לו עם ראש היודנראט האזורי, מרין. כשהוא מוחזר לבנדין, הוא ממונה ל"קן היהודים" ב"שופ" החייטות, "כי יהודי אינו יכול להיות ראש".⁴⁹ גם כאן זיגל מדגיש את מעמדו הנחות ואת כפיפותו לגרמנים. בתום העדות

44 "פרוטוקול בית הדין במילאנו", "מסמכי בית הדין של העקורים".

45 שם, שם.

46 "פרוטוקול בית הדין בקרמונה", "מסמכי בית הדין של העקורים".

47 "פרוטוקול בית הדין במילאנו", "מסמכי בית הדין של העקורים". ראוי לומר כי תיאור זה עולה בקנה אחד עם עדויות חוץ משפטיות, המדגישות את הגרמני האחראי ואת הפחד שהטיל על תושבי העיר. עדויות אלה, ראוי לומר, אינן מתייחסות כלל לזיגל. כך, למשל, בספר "עיר המתים", אחד הספרים המרכזיים המתארים את החיים בעיר בנדין מאז כיבושה, מדגיש הכותב, דוד ליור, את מקומו המרכזי של ארטל, הממונה הגרמני על ענייני העבודה, שהפך להיות אימתם של כל יהודי בנדין. ראו: ליור, עמ' 22-24. גם בספר היכרון של העיר, "פנקס בנדין", העוסק בהיבטים שונים של חיי היהודים בעיר בתקופת השואה, אין שמו של זיגל מוזכר בהקשר זה. כך גם בספר זיכרונות המתאר את קורות הכותב והקהילה היהודית מאז כיבוש בנדין. ראו: דב זלמנוביץ, **אביב בעלטה, אבדן הנעורים בבנדין ובמחנות**, ירושלים: יד ושם (2003). מעניין לציין שאותן תכונות שעדויות חיצוניות מייחסות לממונה הגרמני ארטל, מייחסים העדים לזיגל.

48 "פרוטוקול בית הדין במילאנו, מסמכי בית הדין של העקורים".

49 ה"שופים" היו בתי מלאכה בבעלות גרמנית שהוקמו על ידי היודנראט ובהם עבדו יהודים למען הגרמנים. מי שהחזיק כרטיס עובד היה פטור (זמנית) מגירוש. בבנדין פעל "שופ" לעבודות חייטות שהעסיק אלפי עובדים, ובראשו עמד גרמני בשם רוסנר (Rossner). בכל העדויות המתייחסות

מציגים לו השופטים שאלות, שעל טיבן ניתן ללמוד מתוך התשובות.⁵⁰ נראה כי זיגל אינו מוותר לחלוטין על דמותו "המחנכת": "איני רוצה לשלול שהכיתי יהודים במחנות שונים. הכיתי גם בהעדרם של גרמנים. אולם היו בקרב היהודים תופעות, כגון גניבות לחם, זוהמה גופנית, אי רצון לעבודה, ועל כך לא יכולתי להגיב באופן אחר... לאחר מעשה התחרטתי על כך תמיד".

ההודאה והחרטה, שלא היו בעדות הראשונה, מסייעות "לרכך" את הדמות היהירה והנוקשה, ובו בזמן לעצב קו הגנה.

ה. עדויות התביעה

עדויות התביעה בשני בתי הדין המקומיים לא עומתו ולא אומתו באמצעות חקירה נגדית או עדי הגנה. מרביתן אינן מכלי ראשון, אלא עשויות משמועות, ערכוב אירועים וזמנים, הגזמות, ולא פחות מכך – מעיוות וסילוף היסטוריים. מרבית העדויות נוקטות לשון של: "אחותו של... סיפרה לי...", "זאת סיפרו לי חברים", "נפגשתי עם אנשים... ושוחחתי אתם ומהם יש לי ידיעות על זיגל...", "אחר כך שמעתי ש..." וכיוצא באלה. עדויות אלה, שלא כמו עדויות משפטיות רגילות המבוססות על קליטה באחד החושים, אינן מספרות רק על הנאשם ומעשיו, אך דווקא מהן ניתן להרכיב תמונה על מציאות חייהם של יהודי בנדין תחת שלטון הגרמנים, ובמחנות העבודה.

העדויות נמסרו כשנה לאחר תום המלחמה, כשהחוויות הטראומטיות עדיין היו טריות בזיכרונם של העדים. ייתכן שהייתה זו ההודמנות הראשונה שנקרתה להם לספר את קורותיהם בפומבי, מעל במה נחשבת כמו בית הדין החברתי-קהילתי. זו הייתה גם הזדמנות פומבית ייחודית לבוא חשבון עם הגרמנים, באמצעות "שליחם" היהודי.

כיצד מצטיירת דמותו של זיגל מעדויות התביעה? שלא בהתאם לעובדות הידועות, העדים מעצבים את דמותו של זיגל כמי שהיה כל יכול בעיר. לדוגמה: "יוליאן זיגל היה המנהיג הראשי של כל מנהיגי הקבוצות".⁵¹ עד אחר משתמש אף הוא בביטוי "מנהיג": "ביום אחד חפשו הגרמנים פועלים, אני בעצמי נדרשתי להופיע לעבודה בנקודת המרכז של קסרקטין. מה גדלה השתוממותי, כשראיתי, שהמנהיג היה יוליוס זיגל, שהיה ידו הימנית של הגאוליטער,⁵² אשר קראנו לו דער

לעיר בנדין העדים מציינים לטובה את רוסנר, שרק הוא "שמר על פועליו היהודים ולא הפקירם למחנות העבודה ולגירוש... ערב כל גירוש היה מזהיר את היהודים שעברו אצלו על אשר עתיד להתרחש, ורבים היהודים שניצלו תודות לו". ראו: ליר, עמ' 45-48. בינואר 1944 אסר הגסטפו את רוסנר והוציאו להורג.

50 תקנה 7 לתקנות סדרי הדין של בתי הדין של העקורים קובעת: "תחילה ייחקר העד בידי בית הדין, ואחר כך יוכלו גם הצדדים להפנות אליו שאלות, בכפוף לרשות היושב ראש. ראו: "תקנות סדרי הדין", איו"ש, חטיבה JM10534, תיק 211 (יידיש). פרודורה זו תואמת את הנהוג בשיטה המשפטית הקונטיננטלית.

51 עדת התביעה גניה טשרנה לרנר, בתוך "מסמכי בית הדין של העקורים".

52 גאוליטער (Gauleiter) – במקור – ראש סניף אזורי של המפלגה הנאצית, מונח שעם הזמן החל לשמש את מי שמונה לתפקיד ראש מחוז. האישי שאליו מתייחס העד הוא גרמני בשם ארטל, שהיה

געלער לייזער' (לייזער הצהוב)... עלי עוד להוסיף, שבשביל זיגל לא היה איש שהיה ביכולתו להפריע לשלטונו והכל סולק מדרכו באופן ברוטליי".⁵³

העד מבחין בין זיגל "משתף הפעולה" לבין שאר היהודים: "החלק הגדול ביותר של הקהילה סירב כבר קודם לכן לעבוד, כי לא היה ברצונו לשתף פעולה עם הכובש הגרמני". כדי להעצים את דמותו של זיגל כמשתף פעולה, נאלץ העד לעוות את ההיסטוריה: אין חולק כי יהודים בכל שטחי הכיבוש הנאצי עשו הכול כדי להחזיק כרטיס עבודה, שפירושו היה שחרור - גם אם זמני בלבד - מרשימות הגירוש למחנות. יהודי העיר בנדין לא היו שונים בעניין זה.⁵⁴

בעיני העדים, כל מעשיו של זיגל כוונו לטובת האינטרסים האישיים שלו, ולא לטובת הקהילה: "נוכח יחסיו הטובים עם הגאולייטער היתה כל דאגתו לשרת את עניני הגרמנים ואף פעם לא דאג לעניני היהודים".⁵⁵ והתוצאה, כך העד: "פחדו מפני זיגל כמו מפני הגאולייטער". הצגתו של זיגל כמי שהפך להיות "כמו" הגרמני היא הביטוי המובהק למעשה הבגידה שלו.⁵⁶

גם בעדויות בעניין התנהגותו של זיגל במחנות העבודה ובאשוויץ, מדגישים העדים את קשריו הטובים עם הגרמנים כאמצעי להדגיש את זהותו "הגרמנית", יותר מאשר את מעשיו. כך, למשל, אחד העדים מתייחס לנאומו של זיגל במהלך מסיבה שנערכה במחנה סאקראו: "זיגל הדגיש ללא הרף בנאומו את קשריו הקרובים וההדוקים עם לינדנר (Lindner), באומרו, שהוא מקיים אתו תכופות שיחות...".⁵⁷

הממונה על ענייני העבודה בבנדין, ומלבד היותו אכזר במיוחד, היה גם שיכור מרבית שעות היום, והחזיק בכלב שנהג לשטותו ביהודים. כינויו, "דער געלער לייזער", לייזר הצהוב, בא לו בשל השילוב בין מדי המפלגה החומים שלבש לבין פרצופו האדום מרוב שכרות. הביטוי "ידו הימנית של הגאולייטער" חוזר ונשנה אצל עדים נוספים בקרמונה ובמילאנו, ראו, למשל: עדות בצלאל רוטנר, עדות בכתב, בתוך "מסמכי בית הדין של העקורים".

53 עד התביעה בעריש וועקסבערג, מסר עדות בכתב, בתוך "מסמכי בית הדין של העקורים".

54 בבית דין כבוד של ההסתדרות הציונית העידה עדת התביעה גניה טשרנה לרנר, כי "נרשמו 2,000 פועלים יהודים [לעבודה ב"שופ" החייטות]. כמעט חציים לא עבדו. ראו: "מסמכי בית הדין של העקורים".

55 עדות בעריש וועקסבערג, בתוך "מסמכי בית הדין של העקורים".

56 השואה בין יהודים ממונים לבין הגרמנים הייתה אמצעי רטורי מקובל במשפטי היהודים משתפי הפעולה, הן במחנות העקורים והן בארץ, שנועד להעצים את דימוים השלילי של הנאשמים. כך, למשל, עדת תביעה במשפטו של השוטר מרדכי גולדשטיין, שהתקיים בבית המשפט המחוזי בתל-אביב, מתארת: "כלם פחדו ממנו. פחדו ממנו יותר מאשר מפני גרמני. גרמני שהיה נכנס לצריף לא היה מכה. הנאשם הכה". ראו: תיק פלילי 93/52 חיועץ המשפטי לממשלת ישראל נ' גולדשטיין (1953, לא פורסם), פרוטוקול, עמ' 1.

57 עדות ד"ר מוריץ הרשטייל, עדות בכתב, בתוך "מסמכי בית הדין של העקורים". אליקים איצקוביץ, בעדותו ביד ושם, מספר על אותו אירוע, אם כי מנקודת ראות אחרת: "והנה, התקרב המועד של סיום השנה הראשונה לקיום המחנה. ושוב נקראתי לחדרו של היודנאלטסט דאו, יוליוס זיגל... נתבקשתי על ידי להכין אירוע כלשהו לציון יום זה... והנה הגיע היום. בקצהו של צריף מגורים שאורכו היה לפחות עשרים מטר... הוקמה במה. סודרו בו כסאות שהוצאו מהחדרים, ובשעה חמש בערב הוחל בהופעה, כשבשורה הראשונה יושבים המנהל הגרמני הארזי של המחנה... או אז עלה

כדי להעצים את ההשוואה, טורה העד לספר מיהו אותו לינדנר: "עלי להעיר, כי לינדנר היה אותו האיש, אשר השמיד את כל היהדות בחלק של פולין שסופח לגרמניה ורק אנשים ספורים היו רשאים לגשת אליו". זו דוגמה נוספת לסילוף עובדתי שנותר בלא תיקון, ומקבע את זהותו של זיגל כמי שמיוודד עם אחד מגדולי הרוצחים, בעוד בפועל היה היינריך לינדנר קצין ס"ס בדרג משני בארגון העבודה "שמלט".⁵⁸ מבחינה היסטורית אי-אפשר לייחס ללינדנר את השמדת יהדות שלזיה עילית, כפי שטוען העד. אולם די בהדגשת החיבור הידידותי שבין קצין ס"ס, יהיו תפקידו ומעמדו אשר יהיו, לבין זיגל כדי להציגו כמי שהפך להיות "כמו" לינדנר. עוד מוסיף העד: "במחננו נחשב זיגל כמישהו, שמכר את נפשו ללינדנר. כי אי אפשר היה להעלות על הדעת, שיכלו להשתמש למטרות טובות באיש, שהיה כה קרוב ללינדנר, הרוצח הגדול ביותר של יהודים, האיש שהשמיד לא רק את יהודי שלזיה, אלא גם יהודי בלגיה, הולנדיה וצרפת".⁵⁹

השימוש בביטוי "מכר את נפשו" בוודאי אינו מקרי. כמו השופט בנימין הלוי עשר שנים מאוחר יותר, בפרשת קסטנר, גם העד "תיקן" את ההיסטוריה כדי להתאים אותה לתקדים ספרותי, ובכך יצר אמירה חדה בעלת עמדה מוסרית שאין לטעות בה.⁶⁰ גם בתיאורי התנהגותו באושוויץ מודגש שזיגל ביקש את קרבנם של בכירים ממנו בהיררכיה הפנימית של המחנה: "הוא עמד ביחסים טובים עם הראש [מילה לא ברורה] שהיה שונא ישראל גדול".⁶¹ בהמשך מנסה העד למצוא את המניע להתנהגותו של זיגל, משום שלדעתו לא היה מדובר בקבלת כסף: "הוא רק השתדל לרקד לפני הגרמנים, כדי לשאת חן בעינם". העד משתמש כאן בכינוי הלעג כלפי יהודי המתרפס בפני הגוי כשהוא "מרקד לפניו", לא רק כדי לתאר את תכונותיו השליליות, אלא גם, ובעיקר, כדי לתאר את הקרבה בין הגוי לבין היהודי, שהייתה מוכרחה לבוא על חשבונם של יהודים אחרים.⁶²

לבמה היודנאלטסטטה יוליוס זיגל, ופתח בשפה הגרמנית בנאום ציוני נלהב כאשר דברי סיומו מצלצלים לי עד היום באוזני ואני זוכרם במקור והם: (גרמנית) וכאן הוא הצביע על המגן דוד הצהוב, ובתוכו המילה יודה' שכולנו ענדנו (ממשיך גרמנית). התקוה'. כולנו קמנו כאיש אחד, וגם הגרמנים עשו כך, ושרנו בהתלהבות גדולה את התקוה'. לאחר מכן החלו ההופעות...", עדות אליקים איצקוביץ, איו"ש, חטיבה 0.3, תיק 7444.

58 לינדנר, בעל דרגת SS-Obersturmbannführer (מקביל לדרגת סא"ל/קולונל), היה אחראי, עם אחרים, לגירושים למחנות וליחידה שסיפקה שומרים. ראו: Stephan Lehnstedt. "Coercion and Incentive: Jewish Ghetto Labor in East Upper Silesia", *Holocaust and Genocide Studies* 24 (3) (2010) 400, p. 408. על ארגון "שמלט" ועל מחנות העבודה באזור שלזיה עילית, ראו: גוטרמן; רונן.

59 עדות ד"ר מוריץ הרשטייל, "מסמכי בית הדין של העקורים".

60 על משפט קסטנר ועל השימוש באנלוגיה הספרותית, ראו: Leora Bilsky, *Transformative Justice*, Ann Arbor: The University of Michigan Press (2004), pp. 41-60.

61 עדות יעקב גוטליב לפני בית הדין בקרמונה, בתוך "מסמכי בית הדין של העקורים".

62 בתרבות היהודית-פולנית השתרש הביטוי "מאיופיס" (שיבוש שמו של פיוט לשבת "מה יפית"), המתייחס לשיר וריקוד שמבצע יהודי, או מי שמחקה אותו, לפני קהל צופים פולני, שבו לו בעת

מאפייני דמותו של זיגל באושוויץ לא היו שונים מאלה העולים מתיאורי התנהגותו במקומות אחרים. העד המעיד על אושוויץ מתאר את האיש שממנו פחדו כולם, וכעדים נוספים נדרש אף הוא לסילוף היסטורי, במאמץ להדגיש את הממד הדמוני של דמותו: "זו היתה גם הסיבה [הפחד מפני זיגל] שבגללה הלכו האנשים מן הסדנה לפעולת הניפוי (סעלעקציע) כ'מוזלמענער', ז.א. להשמדה".⁶³ הייתכן ש"הסלקציה" והאפשרות להישלח לתאי הגזים אכן היו חלופה שאנשים בחרו בה מרצונם כדי להימנע מן הכפיפות לזיגל? אבל, כפי שכבר ציינת, העדויות המספרות על שגרת החיים אינן מתיימרות לדייק בעובדות, משום שמטרתן אינה להוסיף ידע, אלא לתאר חוויה טראומטית שלה היה העד שותף.

העדויות בשני בתי הדין באיטליה מלמדות על שני מאפיינים מרכזיים: ההתייחסות לאופיו המוסרי של זיגל, והתייחסות למעשיו. בכל האמור באופיו המוסרי, עוצב זיגל כ"בוגד", אישום חברתי שאין חמור ממנו. בעיני העדים היה זיגל האיש שחצה את הקווים והפך להיות "כמו" גרמני. באשר למעשים, כאן נראה כי העדים מתייחסים למעשים שעשה במסגרת תפקידו, ככאלה שנעשו מתוך מניעים אישיים ואנוכיים, מעשים אשר למעשה שירתו את האינטרסים הגרמניים. שני המאפיינים הללו נתפסים בעיני העדים כשיתוף פעולה פסול מיסודו, גם אם לא תמיד ניתן להבחין ביניהם בנקל. בחרתי לסכם פרק זה בעדות המתארת את ה"שמחה" (הקבוצתית) כאשר נודע כי "זיגל עם אשתו ובתו נחטפו ברחוב בשעת פעולה ונשלחו לאושוויץ. שמחנו מאד על כך, באמרנו, שזהו תגמול ראוי לבוגד".⁶⁴ אשתו ובתו של זיגל נשלחו לאושוויץ זמן רב לפניו. זיגל עצמו לא "נחטף" ברחוב, אלא נשלח לאושוויץ עם שארית יהודי בנדין, באקציה שהחלה ב־1 באוגוסט 1943. אבל לעובדות אין כאן חשיבות – הדימוי חזק מהן.

ו. סיכומי טענות הצדדים

בקשתו של זיגל, שהוגשה ב־18 ביולי 1946, לדחות את הדין עד לשמיעת עדי הגנה ומיצוי האפשרות למינוי סגור, נדחת למעשה.⁶⁵ למחרת מודיע בית הדין כי העדים שהוזמנו לא התייצבו, והנאשם מודיע כי לא הצליח למצוא סגור. התובע מצייין כי

"השעשוע", בעיני היהודים נהפך ה"מאיופס" לביטוי משפיל של חנופה מאונס, ושל הסתגלות מטרפסת לציפיותיהם של פריצים פולנים. ראו: חנא שמרוק, "מאיופס – מושג מפתח בתולדות היחסים בין יהודים לפולנים", בתוך: חנא שמרוק, *הקריאה לנביא: מחקרי היסטוריה וספרות* (1999), עמ' 101-117.

63 הסוגריים העגולים במקור. לפחד מפני זיגל יש תימוכין בעדויות חיצוניות. כך כותב דב זלמנוביץ בזיכרונותיו ממחנה גרוס-מאסלביץ: "התהלכתי אחוז אימה [במחנה גרוס מאסלביץ] אף על פי שבראש המחנה עמדו אחדים מבני בנדין. שמות כמו זיגל ווקסלמן היו לשם דבר. אלה היו בעלי שררה גברתנים שמעולם לא היה לי או למשפחתי משא ומתן עמם". ראו: זלמנוביץ, עמ' 114.

64 עדות ד"ר מוריץ הרשטייל, בתוך "מסמכי בית הדין של העקורים".

65 מתוך פרוטוקול הדין: "מתוך הרצון שלא למנוע מהנאשם את האפשרות לשמוע את העדים שהוצעו על ידו, ומאידך, מתוך הרצון שלא לדחות עד אין סוף את הענין ע"י חקירת העדים

“אשמתו של הנאשם הוכחה בשלמותה ומבקש להטיל עליו עונש מתאים”, ולנאשם ניתנת רשות הדיבור האחרונה, כדי לשאת דברי סיכום אשר על פי שמם הם “רשות הדיבור הסופי”, ועל פי תוכנם הם מעין “טיעונים לעונש”, אף שההכרעה המשפטית טרם נפלה. הדברים רשומים בפרוטוקול בגוף שלישי, ונקראים כסיכום:

מתאר את המסבות, שבהן היה צריך לעבוד בתור יודען-עלטעסטער בכל המחנות הנקובים, וגם את 19 החודש שבלה במחנות הריכוז. הוא טוען שתמיד רצה לעזור ליהודים, הוא מודה שהכה יהודים, ושהכה אותם לא רק כשהגרמנים ראו זאת. הוא מתחרט על כך חרטה כנה, כי עכשיו הוא מבין, שזה היה פשע, ואילו במחנה הוא היה כה נרגז עד שלא מצא אמצעי תגובה אחרים. הוא מבקש שביה"ד יביא כל זאת בחשבון בהוציאו את פסק הדין וכמ"כ את העובדה שהוא הפסיד את אשתו, את בתו, שהוא כבר בן אדם למעלה מ־50, ומקווה עוד לסיים את חייו במעשים מועילים באמת לעמו ולארצו.

מנקודת ראותו של זיגל, הפרק החותם את ההליך השיפוטי כמוהו כעדותו השנייה בבית הדין במילאנו. אז, כזכור, שינה זיגל את גבולות סיפורו האישי, הרחיק את תיאורו לשנים שלפני המלחמה ובכך הציג את קורותיו של אדם רגיל, שחיו הקודמים, אשר התנהלו במסלול של עשייה אישית וציונית, נחרבו במלחמה. גם כאן נעלם בדברי הסיכום האיש היהיר ורודף הכבוד, ועל הבמה מוצג אדם מבוגר, שאיבד את משפחתו; נעלם האיש “שהתנדב” למחנות העבודה, או לכל תפקיד ניהולי אחר, ובמקומו מופיע האיש ש”היה צריך לעבוד בתור יודען-עלטעסטער” במחנות. הסיכום האישי הוא מעין סיגור לכל פרשת השואה: “הוא מבקש, שביה”ד יביא כל זאת בחשבון בהוציאו את פסק הדין וכמ”כ את העובדה שהוא הפסיד את אשתו, את בתו, שהוא כבר בן אדם למעלה מ־50, ומקווה עוד לסיים את חייו במעשים מועילים באמת לעמו ולארצו.”⁶⁶ בדברים אלה, הנאמרים במחצית שנת 1946, זמן רב לפני החלטת

המוצעים על ידי זיגעל, הנמצאים אי שם במחוז מינכן, מחליט ביה”ד להפסיק את המשפט עד מחר, ז.א. 19/7 שעה 2 אהה”צ, כדי לאפשר את הופעתם של העדים הנמצאים בקרעמאנע וכמ”כ לאפשר לנאשם למצוא סניגור”. בשלב זה נסגרה הישיבה, ובהמשכה, ביום שלמחרת, נרשם בפרוטוקול כי העדים המזומנים מקרמונה לא הופיעו בבית הדין, וכי הנאשם “מצהיר שלא היה ביכולתו למצוא סניגור ומבקש מביה”ד שבמקרה המשכת הדיונים תינתן לו רשות הדיבור בתור סניגור וחזן מזה רשות הדיבור בתור נאשם. לאחר התייעצות באותו מעמד מחליט ביה”ד להמשיך בבירור המשפט ולהיענות לבקשתו של הנאשם”. הבקשה שמציין בית הדין היא בקשתו של זיגל לאפשר לו לייצג את עצמו. הזמנת עדי ההגנה לא יצאה אל הפועל, ככל הנראה בשל הקושי להביאם מגרמניה. פרוטוקול הדיון בתוך “מסמכי בית הדין של העקורים”.

66 “מסמכי בית הדין של העקורים”. מעניין להשוות את המהלך המחשבתי של זיגל, שראשיתו בשואה וסופו בארץ ישראל, עם נרטיב השואה שהציג גרעון האזנר במשפט אייכמן: האזנר השתמש במשפט כדי להציג נרטיב-על שלם של הסיפור היהודי בשואה, סיפור שלא סופר עד אז, משום שמשפטי נירנברג לא הציגו את השואה כסיפור יהודי, אלא עסקו במלחמת העולם השנייה מתוך

החלוקה של האו"ם והקמת המדינה, אין לדעתי אמירה פוליטית – זו אמירה אישית, שנועדה לבסס את אנושיותו של הדובר: אם רק תינתן לו האפשרות, תהא "כפרתו" של זיגל במעשים למען העם והארץ.⁶⁷

ז. פסק הדין

קשה לראות במסמך שכתבו שופטי בית הדין במילאנו, פסק דין במוכן המוכר והמקובל, הואיל וההליך שקדם לו היה פגום מיסודו.⁶⁸ כללי משפט מקובלים ומוכרים לא נשמרו, וקשה להניח שהשופטים לא היו ערים לכך.⁶⁹ ובכל זאת הוציאו מתחת ידם מסמך שכותרתו "פסק דין", העוסק בדיני נפשות ונודעות לו השפעות על המשך חייו של הנאשם, באיטליה ובישראל. בהליכים העתידיים אכן ישמש מסמך זה כהכרעה שיפוטית בעלת מעמד, שלפיה "סומן" זיגל כבוגד בעם היהודי. בניתוח מהלך ההכרעה אבקש להציג, כהמשך לניתוח העדויות, את הדרך שבה תפסו השופטים את דמותו של הנאשם כיהודי משתף פעולה, וכיצד עיצבו, מתוך כל הסיפורים שהובאו לפניהם, את דמותו של הנאשם – דמות שהייתה מוכרת להם היטב, שהרי כמו העדים והנאשם, היו אף הם שותפים לאותן חוויות. כאן טמון ההבדל המשמעותי בין השופטים "הקהילתיים" לבין השופטים "המדינתיים". דמותו של זיגל כמשתף פעולה לא הייתה זרה לשופטי הקהילה. הם לא היו צריכים ללמוד ולהכיר את הנסיבות, שהיו עבורם החיים הממשיים. נקודת הראות שלהם על מה שסיפרו העדים לא הייתה חיצונית ולאחר מעשה, אלא הייתה נטועה בתוך ההתרחשויות בעת התקיימותן. גם הם, כמו העדים, הבינו את תופעת שיתוף הפעולה כבגידה בעם היהודי, ונקודת ראות זו מצאה את ביטוייה הברור בפסק הדין שלהם. שלא כנדרש במשפט הפלילי המדינתי, האמור להתרכז במעשיו של הנאשם ובהם בלבד, ההרשעה אינה עוסקת במעשה זה או אחר, אלא באופן כללי בהתנהגותו של זיגל, שלא עמדה ב"רמה הראויה". בכך למעשה סגרו השופטים את המעגל, שנפתח באישום של בגידה בעם היהודי.

פסק הדין פותח במעשה הראשון של הנאשם הנחשב לשיתוף פעולה: הצטרפותו ליוזנראט כמנהל משרד העבודה,⁷⁰ מעשה שבעניינו נקבע כבר במשפט הראשון,

התמקדות בקטגוריות של "פשעים כנגד האנושות". נרטיב-העל כלל לא רק את סיפור ההשמדה, אלא גם את הלקח המתבקש – מדינת ישראל היא אפשרות הקיום היחידה לעם היהודי. העדויות סיפרו על אירועים טראומטיים הקשורים בהשמדה, לא רק כחלק מתכנית הפתרון הסופי, אלא גם כחוויה אישית של גבורה ושל תקומה במדינת ישראל. להרחבה ראו: Bilsky, עמ' 140-143.

67 אחד העונשים שהוטלו על זיגל היה הודעה על פסק הדין לרשויות ההגירה היהודיות שפעלו באיטליה, ככוונה למנוע את עלייתו לישראל. זיגל, לעומת זאת, ביקש להגיע לארץ ישראל כאקט של כפרה, במקום שהדבר יימנע ממנו כאקט עונשי.

68 פסק הדין ניתן בבית הדין במילאנו ב-19 ביוני 1946. לפסק הדין, ראו: "מסמכי בית הדין של העוקרים". כל הציטוטים בפרק זה הם מתוך פסק הדין.

69 בין השופטים שישבו בדינו של זיגל במילאנו היה לפחות משפטן אחד.

70 ברצוני להדגיש כי לא מצאתי כל עדות חיצונית התומכת בטענה שזיגל היה חבר היוזנראט בבנדין.

כעובדה, ש"בתפקידו זה מצטיין זיגל במסירותו לגבי הכובש הגרמני. הוא משתדל לבצע באופן נאמן את חובותיו". החלטה זו, כך אטען, יכולה לשמש מעין "מפת דרכים" להמשך פסק הדין, משום שסופו כתוב כבר בראשיתו. באמצעות הקביעה העובדתית (השגויה) כי זיגל אכן היה חבר ביודנראט, לרבות המשמעויות החברתיות-ציבוריות של סטטוס זה, השופטים מאמצים לא רק את העובדות שסיפרו העדים, יהיה ערכן הראייתי אשר יהיה, אלא גם את הפרשנויות שיצקו אל תוכן.⁷¹ כפי שתעשה התביעה בבית המשפט הישראלי, גם כאן מדגיש בית הדין כי זיגל "מקבל מרצונו החופשי את המשרה הזאת" (ממונה במחנות). בית הדין מרבה להשתמש בפעלים אקטיביים: "משליט", "עושה", "מכה", "זוכה" – שבאמצעותם מוצג זיגל כדמות אקטיבית, הפועלת מרצונה החופשי ובלא כפייה. בדרך זו מסיטים השופטים את הדיון מקיומה של אפשרות למלא את התפקיד כאמצעי הישרדות, ומגדירים, כחלק מפסק הדין, את דמותו הציבורית של משתף פעולה יהודי הבוחר לעשות רע ממניעים אנוכיים: "מתוך הרצון להיענות לדרישותיו של הכובש ומתוך השאיפה לקיים את הפרסטיז'ה שלו...". אפשר לומר כי בכך אימצו השופטים את השיח הציבורי שראה במשתפי הפעולה אנשים אנוכיים שניצלו לרעה את תפקידיהם, הן כדי להתעשר על חשבון אחיהם והן כדי להציל את עצמם על חשבונם של אחרים.⁷²

בניגוד לכללי המשפט הפלילי הליברלי, מסקנתו הסופית של בית הדין אינה מתמקדת במעשיו של זיגל אלא באופיו המוסרי: "בית הדין בא לידי ההכרה, שבתקופה הקודרת של תולדות עם ישראל, בימים העצובים של השמדת יהדות אירופה לא עמד הנאשם זיגל על הרמה הראויה. זיגל, בתור איש משכיל ומלומד,

ככל הידוע, עבד זיגל כפקיד בשכר בוועד היהודי הראשון בעיר בנדין, שהוקם מיד עם כיבוש העיר על ידי הגרמנים.

71 במחנות העקורים, כמו גם במדינת ישראל, ניטש ויכוח נוקב בשאלה אם עצם ההצטרפות ליודנראט או למשטרה היהודית, או קבלת תפקיד במחנות, הם מעשים פסולים מעיקרם, או שמא יש לבחון את האנשים על פי התנהגותם. בשני המקומות הוחלט כי האדם ייבחן לפי טיב מעשיו. עם זאת, לפי סעיף 3(a), לחוק לעשיית דין בנאצים ובעווריהם: "אדם שבתקופת השלטון הנאצי, בארץ עוינת, היה חבר בארגון עוין, או נשא משרה או מילא תפקיד בארגון כזה, דינו – מאסר עד שבע שנים". נוסף על החלטת הגדרה זו על ארגון שהוכרז כ"ארגון פושע" על ידי בית הדין הצבאי הבין לאומי, מעניק הסעיף לבית המשפט את הסמכות להחיל את ההגדרה של "ארגון עוין" על "כל חבר אחר של בני אדם שהיה קיים בארץ עוינת ושמתרתו או אחת ממטרותיו היתה לבצע פעולות של שלטון עוין המכוונות נגד בני אדם נרדפים, או לסייע בביצוע פעולות כאלה". למיטב ידיעתי, בתי המשפט בישראל לא פסקו בעניין זה.

72 ככלל, המניע למעשיו של אדם אינו חלק מקביעת האחריות הפלילית, משום שהעלאתו פותחת את הדיון המשפטי להקשר החברתי-פוליטי שבו נעשה מעשה העברה. ראו: V. F. Nourse, "Hearts and Minds: Understanding the New Culpability", *Buffalo Law Review* 6 (2002) 361, p. 362. שופטי בית הדין של העקורים אינם מפרידים בין המעשה לבין המניע, ובכך למעשה הם מצביעים על הקושי להפריד בין מעשה שנעשה בניסיון חריגות וקיצוניות, שבהן מעשים הנחשבים לאסורים במדינה מתוקנת היו לחלק מהמערכת "החוקית", לבין מעשה הנעשה במסגרת של מדינה מתוקנת. הקושי לנתק בין המעשה לבין המניע בא לידי ביטוי בעדויות רבות שנמסרו במשפטיהם של יהודים בישראל לפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעווריהם.

שהיה לו, כפי שטען, עבר לאומי, לא זו בלבד שלא עזר לאחיו להלחם בכל המסיבות ובכל האמצעים נגד השואה – אלא להיפך, הוא ביצע את כל הפקודות של הרוצח האכזרי ולפעמים עשה עוד יותר מאשר נצטווה, בהכותו מיזמתו הוא את אחיו היהודיים".⁷³

"הרמה הראויה" אינה קנה מידה משפטי-פלילי, אלא קנה מידה חברתי-מוסרי.⁷⁴ בית הדין קובע כי ביטויה המעשי של "הרמה הראויה" הוא הושטת עזרה, שניגודה הוא ביצוע הוראות הגרמנים, לעתים אף למעלה מהצורך (למשל, הכאת יהודים שלא בנוכחות הגרמנים). סרגל המדידה להתנהגות ראויה, לפי בית הדין, מבחין בין שיתוף פעולה בלתי נמנע לבין שיתוף פעולה אסור, המוכתם מבחינה מוסרית, כאשר ההבחנה נבנית על סמך בחינת התנהגותו של הנאשם. זו השקפה דיכוטומית, השונה מן ההבחנה שהייתה נהוגה בישראל, שבאופן כללי לא הבחינה בין "סוגים" של משתפי פעולה אלא בין הגבורה הפיזית לבין שיתוף פעולה. ייתכן שההיכרות האישית עם מציאות הגטו והמחנה היא שהביאה להדגשת העזרה ההדדית ולא הגבורה. הגבורה – התקוממות פיזית – לא הייתה חלק מחייהם של המוני היהודים, שרובם ככולם לא הכירו אותה. עזרה הדדית, לעומת זאת, הייתה אלמנט קרוב, מוכר ויומיומי. זיכרוןם האישי של השופטים, כאשר הוא מתייחס לסיפורים שנשמעו בבית הדין, מתרכז במוכר להם באופן אישי – במצוקותיהם שלהם ושל יהודים אחרים, ולא דווקא בסיפורי גבורה. עם זאת נראה כי בשני המקרים מדובר בהלך מחשבה דיכוטומי, המבטל את המרחב האנושי בין שני קצוות: בין גבורה לבין שיתוף פעולה, או בין עזרה הדדית לבין שיתוף פעולה. נראה כי במדינת ישראל, ההתרחקות מהתוויה האישית ושינוי הדגשים בשיח החברתי הביאו להחלפת דיכוטומיה אחת באחרת, ולא לשינוי בדרכי מחשבה.

מסקנתם של השופטים היא כי אשמתו של זיגל – היותו בוגד – הוכחה "במידה מספקת". מהי אותה "מידה מספקת" של הוכחה? מתוך הטקסט של פסק הדין אי-אפשר לזהות תהליך אמיתי של ברירת עובדות ושקילתן. השופטים אינם טורחים כלל לציין מדוע הם מעדיפים את עדויות התביעה על פני עדותו של הנאשם – נראה כאילו אספו את העדויות ששמעו מפי העדים והרכיבו מהן סיפור אחד. בהיעדר ראיות נגדיות, נראה כי "המידה המספקת" הייתה תלויה בעמדתו, תחושותיו, חוויותיו והרקע האישי של כל אחד מחברי המותב.

73 הדגשת היוזמה האישית על ידי השופטים מזכירה את קביעתם של שופטי אייכמן, לפיה: "...אין זאת אומרת שעשה את עבודתו רק מתוך כורח הפקודה. אדרבא, הוא עשה אותה בכל שלביה גם מתוך שכנוע פנימי, בלב שלם ובנפש חפצה", תיק פלילי 40/61 **דיועין המשפטי לממשלה נ' אדולף אייכמן** (ירושלים: שירות הפרסומים, מרכז ההסברה, תשל"ד), עמ' 246.

74 כך, למשל, רואה חבר הכנסת זרח ורהפטיג את משתפי הפעולה היהודים. בדיון שהתקיים בכנסת בעת הצגת הצעת החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, אמר: "לצערנו ולבשתנו היו יהודים – אמנם מועטים – שמתוך חולשה שימשו קאפון", דברי הכנסת 4, 1154 (1950).

העונשים שהוטלו על זיגל היו עונשים חברתיים:

1. בית הדין הציבורי, שאין ביכולתו להטיל עונשין אחרים חוץ מכאלה שהם בעלי אופי ציבורי, מוקיע את פעולתו של הנאשם יוליוס זיגל במשך חמש שנים וחצי, שבהן מלא את התפקיד של זקן-היהודים במחנות גרמניים שונים, כפלילית ומוזיקה לכלל היהודי.
2. בית הדין אוסר על יוליוס זיגל לקבל משרה ציבורית כלשהי בחיים היהודיים.
3. בית הדין ממציא העתקה מפסק הדין הזה לכל המוסדות המעוניינים באיטליה.

המכנה המשותף לעונשים הללו הוא פגיעה בהשתייכותו החברתית של זיגל לקהילה היהודית. העונשים קשורים קשר בל יינתק לאישום המפורש של "בגידה בעם היהודי": על הפגיעה במרקם החיים היהודיים נענש זיגל בהרחקה מהמרחב הציבורי של חיים אלה עצמם. אבל ההרחקה אינה נעשית רק באמצעות האיסור למלא תפקיד ציבורי, אלא מקבלת גם ביטוי מעשי – פסק הדין הועבר לארגונים יהודיים כמו הסוכנות והג'וינט, ובכך נמנעה למעשה עלייתו של זיגל לישראל.⁷⁵

למרות גזר הדין ומשמעותו המעשית, עשה זיגל מאמצים מרובים כדי שתתאפשר עלייתו ארצה. עם הגיעו לישראל החל השלב השני של המסלול המשפטי, שראשיתו בהליך משפטי שלא הושלם בבית דין כבוד של ההסתדרות הציונית, וסופו בהליך משפטי בבית המשפט המחוזי בתל-אביב, שבו אדון להלן.

ישראל: בית המשפט המחוזי

מבוא

באתי הנה בערב יום כיפור 1948. באתי הנה מאיטליה. מקודם פנית לסוכנות היהודית שנהפכה אחר כך לקונסוליה ישראלית... אז היו לי ניירות לנסוע לארה"ב. יש לי שם אח עשיר. הראיתי ניירות אלה לקונסול ודרשתי שיכתוב לי אפשרות לנסוע לארץ ושיעמידוני למשפט כי שם פסקו במשפט החברים שאני אשם ורציתי שיהיה משפט צדק ורציתי לשם כך לבוא לארץ. הקונסול התכתב אתי ואמר לי שיכתוב לשר המשפטים. כאן אסרוני והביאוני לשר המשפטים ושם אמרו שאין כאן חוק ואין לדון אותי. דרשתי משפט לפני בית משפט הכבוד של הקונגרס הציוני.⁷⁶

75 לפי "תקנון בתי הדין" היה זיגל זכאי לערער על פסק הדין של בית הדין במילאנו. אין תיעוד על הגשת ערעור, ונראה כי זיגל בחר שלא לעשות כן, ולהשקיע את מאמציו בהתרת עלייתו ארצה. ראו: איו"ש, חטיבה JM10534, תיק 211 (יידיש).

76 עדות זיגל, זיגל במחוזי, חקירה ראשית, פרוטוקול המשפט, עמ' 65-66 (כל ההפניות לעמודים במסמך "זיגל במחוזי" מכאן ואילך הן לפרוטוקול).

במילים אלו, הלקוחות מתוך עדותו הראשית בבית המשפט המחוזי, מתאר זיגל רק את מאבקו האישי ל"משפט צדק", אלא גם שתי עובדות משמעותיות ביותר: האחת היא הריק החקיקתי שהיה בישראל עד אוגוסט 1950 בכל האמור בהתמודדותה של המדינה, כגוף שלטוני-ריבוני, עם השואה בכלל ועם סוגיית משתפי פעולה יהודים בפרט. העובדה השנייה היא שיתוף הפעולה שבין בית הדין הקהילתי לבין שליחי הסוכנות (לפני הקמת המדינה ולאחריה) ופקידי משרד העלייה (לאחר הקמת המדינה), בכל האמור במתן אישורי עלייה לישראל.

בהתכתבות פנימית בין נציגי הסוכנות היהודית באיטליה, ניתן לקרוא את הסיכום בעניינו של זיגל: "יו"ר בית המשפט [בית הדין של העקורים במילאנו] בדעה, כי אפשר לתת לאיש לעלות ארצה ולכפר על עוונותיו ע"י שרות מסור. גם אריה [אריה אורון, קונסול ישראל ברומא] מקבל את הדעה הזאת".⁷⁷

הקונסול הישראלי, שהיה מודע ל"סטטוס" של זיגל כמי שהורשע בשיתוף פעולה עם הגרמנים, פונה למשרד המשפטים: "...לאחר התייעצות עם בית הדין הציבורי, אשר הוציא עליו את פסק הדין הנ"ל, סוכם כי יש לתת ליליוס סיגל את האפשרות לטהר את עצמו או לכפר על עוונותיו, אם יוכח, ועל כן אושרה עלייתו".⁷⁸

המכתב משקף דינמיקה מרתקת בין משרד העלייה והסוכנות היהודית, שניהם חלק מהמנגנון השלטוני של מדינה ריבונית, לבין בית הדין של העקורים, המייצג את קהילת העקורים באיטליה. היה זה שיתוף פעולה יחיד במינו, מבוסס על קריטריונים מוסריים ולא על תנאים הקבועים בחוק, בין מנגנון קהילתי לבין מנגנון מדינתי. מנקודת ראותם של גופים אלה, יהודים משתפי פעולה אינם זכאים להשתתף בבניין המדינה והחברה. זה היה ביטוי ממשי ומוחשי להחלטה שהתקבלה בפברואר 1947, בקונגרס השני של שארית הפלטה באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה, שלפיה יש להוציא יהודים משתפי פעולה אל "מחוץ למחנה".⁷⁹

77 מכתב מאת יוסף וילנר אל יוסף שטרן במילאנו, 28 באוגוסט 1948, אצ"מ, חטיבה L16, תיק 67. בין העונשים שבתו הדין המקומיים היו מוסמכים להטיל על מורשעים בדין (לאו דווקא משתפי פעולה) היה מסירת הודעה על פסק הדין ל"מוסדות ההגירה המוסמכים". ראו: תקנה 17 ל"תקנון בתי הדין המקומיים", איו"ש, חטיבה JM10534, תיק 211 (יידיש).

78 מכתב קונסול ישראל ברומא, 27 בספטמבר 1948, גנוך המדינה, ב"475/2327. חוק השבות, תשי"1950, שנחקק בחודש יולי 1950, מעניק לכל יהודי את הזכות לעלות ארצה ולקבל תעודת עולה, אך מותיר בידי שר הפנים (במקור, שר העלייה) את שיקול הדעת למנוע עלייתו של יהודי בהתקיים אחד התנאים הקבועים בסעיף 2(ב). החוק נכנס לתוקפו ב"5 ביולי 1950. כלומר במועד שבו ביקש זיגל לעלות ארצה, לא היה למעשה כל בסיס חוקי למנוע ממנו לעשות כן. אולם כאמור, משרדי הממשלה ושליחי הסוכנות בחו"ל פעלו לפי הנחיות לא רשמיות, שהגבילו את עלייתם של אנשים המשתייכים לקבוצות מסוימות. בעניין הגבלת העלייה מסיבות שונות ראו: דבורה כהן, עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל, 1948-1953, ירושלים: יד יצחק בן צבי (1994).

79 ראו המובאה שלפני ההפניה להערת שוליים 21, ארכיון יד ושם (איו"ש), חטיבה JM10260, תיק 2 (יידיש).

בחדש מרץ 1951 מסר זיגל הודעה במטה הארצי של המשטרה (ששכן אז בתל-אביב),⁸⁰ ובנובמבר אותה שנה, עם הגשת כתב אישום נגדו לפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, התייצב בבית משפט השלום בתל-אביב.⁸¹ כשנה לאחר החלטת השופט החוקר בבית משפט השלום, כי הוצגו לפניו ראיות על עברת "מסירה" (סעיף 5 לחוק) ו"תקיפה במקום הסגר" (סעיף 4(א)(6) לחוק), הוגש נגדו כתב אישום בבית המשפט המחוזי בתל-אביב.⁸² בכתב האישום היו שלושה פרטי אישום: מסירת יהודים לגרמנים לפי סעיף 5 לחוק – פרט זה עוסק בתקופה שבה היה זיגל אחד הממונים היהודים על בית המלאכה בבנדין ("שופ" רוזנר); שני פרטי אישום נוספים לפי סעיף 4(א)(6) לחוק: "תקיפה הגורמת חבלה גופנית של ממש במקום הסגר", במחנה גרוס-מאסלביץ ובעיר בנדין.

משפטו של זיגל נפתח בחדש מרץ 1953, ובמשך ארבעה חודשים שמע בית המשפט תשעה עדי תביעה ושנים עשר עדי הגנה, נוסף על עדות הנאשם עצמו. רוב העדויות בהליך זה לא היו עדויות משפטיות "קלאסיות", כלומר מרביתן התבססו על עדות מכלי שני, על סיפורי אחרים ובעיקר על שמועות. לצד עדויות הקשורות במישרין בנאשם ובמעשים המיוחסים לו, ישנן עדויות המתייחסות לאירועי התקופה ולקורותיה של בנדין לאחר הכיבוש: פעילותו של הוועד היהודי, הקמת היודנראט הראשון, תפקידי, היחס לאנשי היודנראט, הנעשה במחנות העבודה ועוד. העדויות מערבות בין האישי לציבורי, בין הנאשם לבין משתפי פעולה בכלל. הן שילוב של עדות משפטית, המתארת את מה שהעד חווה כצד שלישי אובייקטיבי, ושל עדות המתארת חוויה טראומטית קיבוצית, גם אם העד המספר לא היה מעורב בכל האירועים באופן אישי. עדויות אלה הן שמרחיבות את התמונה, ועשויות לאפשר להתחיל להבין את מה שאירע.⁸³

80 בסיום ההודעה שנגבתה ממנו במשטרה הצהיר זיגל: "הבנתי את תוכן האשמות המיוחסות אלי כפי שתורגמו לי לאידיש ע"י... וברצוני להצהיר שאני דוחה את כל האשמות שהובאו נגדי כבלתי מבוססות ועל כך אני אביא עדים. את כל הטענות שלי בנוגע לענין זה כתבתי בכדי לפרסם את זה בספרים ואביא את זאת בפני בית המשפט". הודעת זיגל במשטרה, 15.3.1951, בתוך "זיגל במחוזי". ככל הידוע לי לא פרסם זיגל את קורותיו לאחר המשפט.

81 הפרוצדורה של חקירה מוקדמת נהגה באותן שנים לפי סעיפים 13-27 לפקודת הפרוצדורה הפלילית (שפיטה על-פי כתב אישום), חא"י א 446, ולפיהם בתהליך בירור האמת נוצרה מעין "תחנת ביניים" בין החקירה המשטרית הראשונית לבין ההכרעה השיפוטית בפסק דין סופי, כאשר על השופט-החוקר היה להחליט אם על סמך הראיות שהובאו לפניו, ישנה הצדקה להעמיד את החשוד לדין פלילי. הליך זה בוטל בשנת 1958. כאמור, בשל מגבלות מקום בחרתי לוותר על ניתוח הליך זה.

82 כתב האישום הוא חלק מתיק בית המשפט המחוזי.

83 לכאורה ניתן לומר שעדויות רחבות אלה התאפשרו מכוח סעיף 15 לחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, המתיר סטייה מדיני הראיות באישור בית המשפט, אולם לדעתי זהו נימוק פורמליסטי בלבד. במרבית משפטי היהודים משתפי הפעולה שאותם בדקתי, הבינו שני הצדדים, התביעה וההגנה, את החשיבות של הרחבת התמונה ההיסטורית, כל אחד מטעמיו, ולפיכך ויתרו על התנגדות לשאלות שאינן עומדות בכללי הראיות, גם כאשר היה מקום להביע אותה התנגדות. על עיצוב מודל חדש של עדות בעקבות אסונות המוניים שהתרחשו במאה העשרים. ראו: מיכל

א. התביעה: דמותו של הנאשם

אחת מהנחות היסוד שעליהן מושתת המשפט הפלילי הליברלי היא שהסובייקט המשפטי הוא אדם אוטונומי-רציונלי, שחיוו מאופיינים במרחב בחירה הנתון באחריותו, וממילא הוא נושא באחריות אישית לבחירותיו. תפיסת הנאשם כקרבן וזה לדמותו של היחיד האוטונומי, וזאת בשל המעשים המיוחדים לו. כן מתקשה המשפט הפלילי הליברלי להתמודד עם אנשים שחיהם מלכתחילה נעדרי אפשרויות בחירה, אלא אם כן נשללה מהם זכות הבחירה באמצעות הגנות הקבועות בחוק.⁸⁴ לפיכך עיצבה התביעה את דמותו של זיגל כאיש תבוני, שבחר מרצונו לשתף פעולה עם הגרמנים וממילא גם בחר, בחירה חופשית, לפגוע ביהודים (וזאת בלי להתייחס כרגע לאפשרות של שלילת הבחירה הנתונה לנאשם בסעיפי ההגנה בחוק).⁸⁵ התביעה הציגה את זיגל כמי שהתנהל במרחב אוטונומי שבו היה יכול לשלוט בחייו, הן בעצם הבחירה לקבל עליו תפקיד והן באמצעות הבחירה בין היות ממונה טוב לבין היות ממונה רע. מנקודת ראותה של התביעה, תנאי חייו של זיגל כיהודי תחת הכיבוש הגרמני, שכלל היהודים יועד גם הוא להשמדה, לא פגמו במרחב הבחירה שעמד לפניו. למהלך זה, וכחלק בלתי נפרד מהעדויות, הצטרף מהלך נוסף של התביעה – דמוניזציה של הנאשם – אשר, כך אטען, סייע לשרטט את דמותו של הנאשם כאדם תבוני שכל האפשרויות פתוחות לפניו, ואשר ממניעים אנוכיים בחר להתאכזר ליהודים. בכך לא נבדלה התביעה בישראל מהתביעה במחנה העקורים, שם נעדרה מסגרת כובלת של קטגוריות משפטיות. ניתוח העדויות שהצגתי בפרק העוסק במשפט המחנה, מראה כי אף הן מכוונות לסיפור הליברלי, היינו הדגשת מרחב הבחירה של זיגל, ואף הן מתמקדות בתכונות אופי שליליות.⁸⁶

גבעוני, *עדות בפעולה, אתיקה ופוליטיקה בהומניטאריזם ללא גבולות* (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, 2008), עמ' 2-11.

84 לתפיסה הליברלית המעמידה את היחיד במרכז, ראו: Alan Norrie, *Crime, Reason and History*, London: Weidenfeld & Nicholson (1993), pp. 12-14. אשמו של היחיד צריך להתבסס על התנהגותו בלבד. כל יתר הגורמים, כגון מינו, אופיו, מעמדו, מוצאו וכיוצא באלה, אינם רלוונטיים להליך השיפוטי. הניתוק שמבצע המשפט הפלילי בין האדם-הנאשם לבין קשרי היחס שלו נובע מכך שהמשפט מבקש לעסוק בתודעתו של הנאשם בלבד, היינו בחופש הרצון שלו. ראו: John Lawrence Hill, "Law and the Concept of the Core of the Self", *Marquette Law Review* 80 (1997) 289, pp. 294-302.

85 ראוי לומר כי התביעה מכינה את התיק המשפטי בהסתמך על גביית הודעות לפני ההליך המשפטי, ובהתאם לכך מעצבת את ה"סיפור" אשר ידריך אותה במהלך המשפט. מהלכים שונים של ההגנה, התערבויות של בית המשפט, כמו גם חזרתם של עדים מההודעות המוקדמות שמסרו, עלולים לפגום ב"סיפור" זה.

86 המשפט הפלילי הליברלי מתיימר לעסוק במעשה בלבד ולא בעושה; לקיים נתק בין המשפט לבין גורמים כגון מעמד חברתי, אישיות, מניע וכיוצא באלה, שעלולים לחשוף את המשפט למרכיבים שאינם בשליטת הנאשם. במציאות מתקיימות חריגות רבות מכללים אלה, ומשפטי היהודים משתפי הפעולה אינם יוצאים מכלל זה. אולם במשפטים אלה נוסף עוד גורם שהשפיע על מהלכי המשפט והוא ראשוניותו של העיסוק המשפטי הפלילי בתופעת שיתוף הפעולה. מבחינה זו,

את הניתוח הטקסטואלי של העדויות אחלק לשלושה נושאים: "מסירת" יהודים לידי הגרמנים; התייחסות לתכונות אישיות ולמראה החיצוני; וזיקתו ההדוקה של זיגל לגרמנים. בנוסף להתייחסות ספציפית הקשורה לזיגל, ניתן לאתר בעדויות התייחסות לעניינים נוספים שאין להם קשר לכתב האישום: קורות העיר בנדין מאז הכיבוש הגרמני, היחס למשתפי פעולה יהודים ו"אישומים חברתיים". לא תמיד ניתן להבחין בבירור בחלוקה המוצעת, אולם השימוש בה תורם, לדעתי, הן להבנת המבנה הייחודי של העדויות והן להבנת העירוב שבין הנורמות הקהילתיות לבין הנורמות המשפטיות-פליליות, כפי שהוא מוצא את ביטויו בעדויות.

ב. "מסירת" יהודים לידי הגרמנים

הטענה הראשונה כלפי זיגל בהקשר של "מסירה" היא כי פתח יודנראט "פרטי", שתכליתו הייתה לספק יהודים לעבודה לפי דרישת הגרמנים. בהמשך חוזר העד אמנם מקביעתו כי מדובר ביוזמה פרטית של זיגל, אבל השיבות הסיפור היא ההתמקדות בחריצותו וביוזמתו האישית: "זיגל שלח את ההזמנות בכתב. אינני יודע אם זה בשמו או בשם היודנראט... זיגל הוביל את המתניצבים לקסרקטינים לעבודה. ראיתי איך שזיגל הובילם לעבודה. אני ראיתי מאות פעמים שהנאשם זיגל הוביל את העובדים [מילה לא ברורה] לעבודה... את מי שרצה לשחרר, שחרר."⁸⁷ העדות מאופיינת בהצגתו של זיגל כאדם פעיל: זיגל הקים, הוביל, שחרר. כבמקרים רבים אחרים, גם כאן העדות אינה עומדת במבחן ההיסטורי, ואין לה גם כל תימוכין בכתיבה העוסקת בהיסטוריה של העיר בנדין בתקופת השואה. אבל כפי שכבר ציינתי, הדיוק ההיסטורי אינו עומד במרכז העדות. מה שחשוב בה היא התמונה הכללית, המבוססת על החוויה הקשה של חטיפות אנשים לעבודות, ובתוך כך מתעצבת גם דמותו של זיגל כאדם יוזם ופעיל, שכל מטרתו לשרת את הגרמנים, מתוך מניעים אישיים שלו, על חשבון היהודים.⁸⁸

עד תביעה אחר מתאר גם הוא את מעמדו המרכזי של זיגל בשליחת אנשים לעבודה: "ב-1940 ראיתי מה שעשה. חטף יהודים לעבודה. להפירות וכו'. הוא הוביל את היהודים לעבודה... הוא חטף יהודים ברחוב. היה מתהלך עם הגאולייטר [הממונה

משפטו של זיגל אינו מהווה חריג, והוא תואם מהלכי משפט אחרים כנגד יהודים משתפי פעולה. על העיסוק בשואה כמשפט ראשוני והשפעתו על ההליך הפלילי, ראו: חמדה גור-אריה, *הפּרַת הנעלם, השואה במשפט הישראלי* (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב - הפקולטה למשפטים, 2008).

87 עד התביעה אריה ליור, זיגל במחוזי, חקירה ראשית, עמ' 2-3. העד חזר על הטענה שמדובר ביוזמה פרטית של זיגל גם בחקירה נגדית: "אינני יודע מטעם מי פעל זיגל. הוא פעל בשמו הפרטי", שם, חקירה נגדית, עמ' 7. בהמשך הוא מוסיף כי אינו יודע אם הוועד היהודי, שפעל עד הקמתו של היודנראט, ביקש מזיגל לטפל בענייני הקצאת עובדים יהודים לעבודות לפי דרישות הגרמנים. שם, עמ' 8.

88 עד תביעה אחר מודה בחקירה נגדית: "אני קיבלתי את הפקודה מלישכת העבודה. לישכת העבודה הייתה חלק מוועד הקהילה", כלומר שליחת יהודים לעבודה לא הייתה יוזמה עצמאית של זיגל, אלא הייתה חלק מפעילותו של ועד הקהילה. עד התביעה אברהם פישל, שם, חקירה נגדית, עמ' 27.

הגרמני] ברחוב והיה חוטף את היהודים. רק הנאשם ידע מי הוא יהודי. היה חוטף יהודים עניים. העשירים שלמו".⁸⁹ זיגל, בעיניו של עד זה, הוא "המפקד" כשהוא מתאר כמי שהולך בראש ואחריו הגרמנים, שמילאו תפקיד משני בסיפור ונכנסו לפעולה רק כשהיהודים סירבו להתייצב לעבודה. אי-אפשר שלא לזהות גם את הרמיזה לעניין השוחד, העולה בקנה אחד עם הטענות שרווחו כלפי ממלאי תפקידים יהודים, על שחיתותם והתעשרותם על חשבון היהודים.

העד שייחס לזיגל הקמת יודנראט "פרטי" מדגיש את חלקו ב"מסירת" יהודים לגרמנים: "זיגל היה מוסר רשימות של אנשים שלא התייצבו או שלא רצו לשלם. את זאת ראיתי. את הרשימות היה מוסר למשטרה הגרמנית. אחרי זה הגרמנים לקחו את האנשים שברשימות למשטרה... ונתנו להם מכות וזה השפיע שהיהודים ישלמו. זיגל טיפל בהכנת הרשימות".⁹⁰ העד מותח קו ישיר בין רשימותיו של זיגל לבין לקיחת אנשים על ידי הגרמנים. זו בדיוק תמציתה של עֲבֵרַת ה"מסירה". בחקירה הנגדית, הליך שלא ננקט בבתי הדין בקרמונה ובמילאנו, השתנתה נקודת המבט של העד: "לא ראיתי שזיגל מסר את השמות ואת הרשימות אך שמעתי שהוא איים שיעשה זאת. לא ראיתי שהכין רשימות. אבל שמעתי שאמר שמי שלא ילך לעבודה, ימסרו למשטרה. המשטרה היתה גרמנית".⁹¹

השינוי, מעמדה ודאית לעמדה ספקנית, הוא פועל יוצא של כללי הדין הפלילי והשפעתם על עיצוב הסיפור המסופר בבית המשפט. מבחינה משפטית נודעת לחקירה הנגדית חשיבות רבה, משום שעדות נחשבת לעובדה מוכחת רק משעברה חקירה נגדית.

עדות זו ואחרות, המגדירות את אחד המעשים החמורים ביותר מבחינה חברתית - מסירת יהודים לגרמנים - מבוססות על שמועות, שהיו חלק בלתי נפרד ממערכת התקשורת שהתקיימה בגטאות ובמחנות. בבית הדין במילאנו, בהיעדר חקירה נגדית או עדי הגנה, קיבלו השמועות מעמד של עובדות מאומות. בבית המשפט המחוזי התמודדה ההגנה עם השמועות באמצעות חקירה נגדית ועדי הגנה. כך סיפר עד תביעה על שמועה המייחסת לזיגל הכנת רשימות של אנשים לגירוש לאושוויץ: "בבית המלאכה נאמר שזיגל מסר רשימה של אנשים שנשלחו אחר כך לאושוויץ... לא ראיתי שנשלחו אנשים לאושוויץ. ראיתי את האנשים ואחר כך חדלתי לראותם".⁹²

89 עד התביעה וולף שוויצר, שם, חקירה ראשית, עמ' 32.

90 עד התביעה אריה ליור, שם, חקירה ראשית, עמ' 4-6. עד תביעה אחר מספר: "זיגל היה מתהלך עם הגאולייטר בעגלה וסוס וחטפו יהודים ברחוב... והיו לוקחים את המסמכים והנאשם הוא שהיה לוקח את המסמכים ומוסר לגרמנים". עד התביעה וולף שוויצר, שם, חקירה ראשית, עמ' 39-40.

91 עד התביעה אריה ליור, שם, עמ' 8.

92 עד התביעה צבי פוגל, שם, עמ' 17. בהמשך אומר העד: "שהנאשם הכין רשימות של אנשים שנשלחו לאושוויץ, שמעתי לא מפי הקרבנות אלא מפי אחרים. לא אמרו לי שהם ראו את הרשימות. הם אמרו ששמעו זאת מפי אחרים". שם, עמ' 20.

אבל יש לשים לב לכך שתיקון השמועה אינו מוחלט, שכן הוא מבוסס על הגיון הגטו ולא על הגיונו של בית המשפט: "ראיתי את האנשים ואחר כך חדלתי לראותם". המסקנה המיידית של העד, המבוססת על ניסיון חייו, ברורה – אנשים שאינם נראים עוד, שוב אינם קיימים. אולם מבחינה משפטית אין לעדות זו ערך. על אותו אירוע מעיד עד תביעה נוסף כדלקמן: "אחר כך בא הנאשם והוציא ניר וקרא שמות. אני הייתי ביניהם. הייתי אולי השלישי ברשימה... אנו ששמותיהם נקראו נעמדנו ליד הקיר והנה נכנסו 6 גרמנים. מהצבא. הם סדרו אותנו בשלישיות... אחרי כמה זמן שחרר הנאשם שני אנשים... אחרי זה הגרמנים הוציאו אותנו והובילו אותנו במרחק של 7 קילומטר. הנאשם עמד ליד השער... שאלתי בדרך את הגרמנים למה לוקחים אותנו. הם אמרו מה לעשות? זו פקודה מהקומנדנט והראו לנו מכתב בחתימת ידו של הנאשם בו נאמר שאנו יהודים סבוטזיים. ראיתי את המכתב בעיני. במכתב נאמר שאנו יהודים העוסקים בסבוטזיה...".⁹³

גם בעדות זו יש לשים לב לדרך שבה העד מתאר את מעמדו של זיגל ביחס לגרמנים: זיגל היה הקומנדנט, הוא שאסף את האנשים, הוא ששחרר את חלקם, הוא היה המפקד שהגרמנים סרים למרותו, לפי מכתב בחתימת ידו. בחקירה הנגדית כבר מבוססים הדברים על אמונה בלבד: "אני מאמין שלנאשם היתה סמכות לצוות על משלוח אנשים לאושביץ. מה שאמר הנאשם היה לו תוקף".⁹⁴ אין ספק שאכן אירעה הוצאת קבוצה של עשרים איש מה"שופ"; אין חולק גם על כך שאנשים אלה לא נראו עוד בבנדין. אולם בכל האמור בסיבות לאירוע ובתפקידו של זיגל בו, מבוססות העדויות ברובן על שמועות או על עיוות המציאות, ועם זאת, הן מדגימות היטב את דמותו של זיגל כפי שהיא מצטיירת בידי העדים: יהודי הפועל מיוזמתו ומפעיל סמכותו אפילו כלפי הגרמנים.

כמו במשפטי יהודים אחרים, גם כאן ניתן למצוא עדי תביעה שאינם הולכים בתלם התביעה, המנסה לתאר דמות מדומיינת של זיגל שכולה צבועה בשחור. הם לא בהכרח דורשי טובתו של זיגל, אלא מי שמודעים למורכבותה של המציאות, שהם, וזיגל עצמו, היו חלק ממנה. הדמות שאותה הם מציגים היא אותה דמות שהמשפט הפלילי מתקשה לתפוס – קרבן שהוא גם מבצע; מי שעושה מעשים הנתפסים כאסורים לפי החוק של מדינה מתוקנת, אך במציאות של הגטו והמחנה נודעה להם משמעות שונה לגמרי. כך מנסים כמה עדי תביעה להוסיף לתיאורי זיגל היוזם והפועל גם את ממד הקרבן: "הגרמנים מסרו את ענין הסדר של ענייני היהודים בבנדין והגרמנים לא התערבו. הם הוציאו צו, שעל יהודים לעשות עבודה.

93 עד התביעה וולף שוויצר, שם, חקירה ראשית, עמ' 36-37. בחקירה הנגדית העד כבר אינו בטוח כל כך בעצמו באשר לזהותו של חותם המכתב. זיגל, בעדותו, מכחיש את סיפורו של העד בנוגע לשילוח לאושוויץ: "לא יכולתי לתת צו לקחת יהודים לאושביץ. או שמי שהוא יקבלם שם. הייתי מקבל שתי סטירות לחי בעד מכתב כזה והיו שולחים אותי לאושביץ. בתור יהודי לא היה ערך לכל חתימה שלי על המכתב או מודעה". עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 63.

94 עד התביעה וולף שוויצר, שם, חקירה נגדית, עמ' 37.

היו קסרקטינים וזיגל נהיה מנהל העבודה או מנהל לשכת העבודה. הוא היה צריך להוציא לפועל את פקודות הגרמנים".⁹⁵

בדוגמה נוספת לעדות תביעה המנסה לתאר תמונה רבגונית מתואר בוקר בקסרקטין הצבאי בעיר, כאשר היהודים, שהתאספו לפי הזמנת הוועד היהודי, ממתנינים להוראות: "הנאשם היה מגיע בשעה 7 בבוקר... אחרי זה בא הגרמני שקראו 'גלר לייור'. זיגל היה מחלק את הנאשים ומוסר לגרמני את הפתקה על ההסדר. הגרמני היה נותן פקודות... זיגל היה צועק ו[מילה לא ברורה] נתן לכמה מהנאשים סטירות. היהודים שקבלו את הסטירות בידו של הנאשם היו זקנים וזה בגלל שלא עשו מהר את מה שציווה לעשות כגון להסתדר או לעמוד ישר... כשנתן את הסטירה עמדו יפה וזה היה בנוכחות הגרמני שעמד על ידו עם כלב עז והגרמני היה משסה את הכלב ביהודים. הכלב היה מאומן להישמע לשם 'יהודי'".⁹⁶

עדות זו מספרת סיפור מורכב, מצב שבו גם הנאשם הוא קרבן החושש מהממונה הגרמני, שהיה ידוע בעיר באכזריותו. זיגל היה אמנם הממונה היהודי, אך בעדות זו הוא מתואר כאחד היהודים המנסה למזער ככל האפשר את פגיעתו הרעה של הגרמני.⁹⁷ נקודות הראות השונות, דווקא של עדי תביעה, על הנעשה בעיר תחת הכיבוש הגרמני אינן מצביעות על כך שהעדויות סותרות או בלתי מהימנות. הן מייצגות את המתח בין עדויות צרות, האמורות להרשיע את הנאשם, לבין עדויות המרחיבות את מסגרת התמונה; בין עדויות המתארות מציאות משפטית, לבין אלה המתארות מציאות חיים ממשית. לא תמיד הקווים המבדילים בין שני הסיפורים ברורים, ובמרבית העדויות הם מתערבבים זה בזה. אולם הקריאה שמוצעת כאן אינה רק קריאה משפטית, כלומר היא קריאה שמטרתה אינה רק בדיקת מהימנות העדים וחיפוש אחר סטירות ושקרים, אלא כזו המאפשרת לקרוא את העדויות כסיפור היסטורי, חלקי ככל שיהיה, על חיי היומיום של העדים והנאשם.

ג. לגופו של הנאשם

לתכונות אופי ולמראה חיצוני אין מקום בכתב האישום, וממילא אין הם אמורים להשפיע על ביסוס אשמתו של נאשם. במוקד הדיון המשפטי, כפי שכבר ציינת, עומדת התנהגות הנאשם. ובכל זאת, העדים מרבים לתאר את אופיו של זיגל, כמו גם את מראהו החיצוני, בלא כל התנגדות לכך. מהי מטרתם של תיאורים אלה, בין

95 עד התביעה אליעזר וילדר, שם, חקירה ראשית, עמ' 45.

96 עד התביעה ליפא קליינמן, שם, חקירה ראשית, עמ' 49. בחקירה הנגדית הוא מוסיף: 'ה'גלר ליור' היה תמיד בא למקום ריכוז העבודה ושם תמיד שלח את הכלב אל כל יהודי שלא עמד בסדר', שם, עמ' 51. מכאן ניתן להבין כי קשיחותו של זיגל בעת המסדרים נבעה גם מפחד מפני התנהגותו של הגרמני.

97 גם תיאורו של העד את מאמצי היודנראט לשכנע צעירים יהודים לצאת למחנות עבודה מאוזן יותר מתיאוריהם של עדים אחרים, וממילא גם צמוד יותר לעובדות ההיסטוריות. היום ידוע כי ראש היודנראט האזורי, משה (מוניק) מרין, מילא תפקיד מרכזי בשכנוע צעירים לצאת למחנות עבודה. שמו של זיגל אינו נזכר כלל בהקשר זה. ראו: רונן. גם בספרו של דוד ליור, "עיר המתים", אין שמו של זיגל מוזכר בקשר לשילוח צעירים יהודים למחנות העבודה.

שהוזמנו על ידי התביעה ובין שנמסרו מיוזמתם של העדים? נראה כי למאפייני האישיות והמראה החיצוני של הנאשם היה תפקיד מרכזי בעיצוב דמותו. תיאורים אלה, בין מדויקים בין לאו, היו חלק מתהליך הדמוניזציה של הנאשם בידי התביעה, תהליך שאני סבורה כי מטרתו הייתה לא רק להביא להרשעת הנאשם, אלא גם לסייע לבית המשפט להתודע ל"סוג" לא מוכר של יהודי ושל נאשם.

העדים מדגישים את מראהו החיצוני של זיגל: את מגפיו, את השוט (או המקל) שנשא בידיו. המגפיים והשוט היו בעיני היהודים סמל לשררה גרמנית, ומנקודת ראות זו, זה היה עוד סימן להפיכתם של אלה ל"כמו גרמנים"⁹⁸. כך מתאר עד תביעה את מראו של זיגל: "זיגל נעל מגפיים ומקל (שפיצרווד)... הוא התהלך יפה עם מקל בידו ודפק במגפיים"⁹⁹. העד אינו עוסק כלל באפשרות של שימוש במקל לצורכי מכות, אלא רק בתיאור הפיזי של יהודי נעול במגפיים ואוחז בידיו מקל. המראה היה חלק בלתי נפרד מדמותו של משתף פעולה, בדיוק כמו התנהגותו. עדי תביעה אחרים מוסיפים: "הנאשם היה נושא מקלון שהיה תוקעו במגפיו. המקל הזה היה מתכופף אך לא היה שביר ואפשר היה להכות בו"¹⁰⁰; "לנאשם היה תמיד מקל בידו. זה התאים לחליפה שלו..."¹⁰¹; "עד תביעה אחר מתאר את הליכותו של זיגל: "היהודי הראשון שפגשתי ושיתף פעולה עם הגרמנים היה זיגל. תחילה לא ידעתי שהוא יהודי מתוך התנהגותו. לפי התנהגותו חשבתיו לגרמני"¹⁰². החליפה, מכנסי הרכיבה, המגפיים המבריקים והשוט, כל אלה מתוארים על ידי העדים לא כפריטי לבוש גרדא, אלא כסממני שררה וסימני זיהוי "גרמניים". זו הייתה דרכם של העדים להציג את זיגל לא רק כמי שהתנהג כמו גרמני, אלא גם נראה כמותו.

ד. קשרים עם הגרמנים

העדים מציגים את זיגל לא רק כמי שמילא תפקידים בשירות הגרמנים, אלא גם, ואולי אף בעיקר, כמי שהתיידד עמם, כמי שפעל לצדם ולא לפי פקודותיהם, וכמי ש"זכה" להערכתם. זהו אמצעי נוסף להעצמת דמותו כ"גרמני". כך למשל מתארים עדים את נוכחותו של זיגל בעיר: "הנאשם היה מתהלך עם קצין גרמני אכזרי שהיה

98 כך כתב דוד ליור על השוטרים היהודים בבנדין: "בהמשך הזמן קיבלו (השוטרים היהודים) גם מגפיים. המגפיים היו לסמל שליטתם ברחוב היהודי. הם נסכו פחד בבתי היהודים. הד הילוכם הכבד של המגפיים הצבאיים, היה מבשר לנו שמתקרב גרמני או איש המליציה (היהודית), ואחד היה הפחד שלנו בפניהם", ליור, עמ' 34.

99 הסוגריים במקור. עד התביעה יצחק פרסמן, זיגל במחוויו, חקירה ראשית, עמ' 10.

100 עד התביעה וולף שוויצר, שם, חקירה ראשית, עמ' 34.

101 עד התביעה אליעזר וילדר, שם, עמ' 46.

102 עד התביעה צבי פוגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 15. אחת מעדות התביעה בבית דין כבוד של ההסתדרות הציונית התייחסה למראהו החיצוני של זיגל: "הנאשם היה תמיד מלוכש טוב. הוא נעל מגפיים גבוהים והלך עם שוט. הוא לא נראה כלל כמו יהודי ואמנם לא נחשב פעמים רבות ליהודי". ראו: עדת התביעה רבקה רכטמן, פרוטוקול בית דין כבוד, עמ' 9, אצ"מ חטיבה S5, תיק 100999.

לו כלב גדול. לקצין היה נשק".¹⁰³ את הקרבה בין זיגל לבין הגרמנים מתאר העד כיחסי אמון, היינו יחסים על בסיס אישי. מובן שיש בכך כדי להעצים את אשמתו המוסרית של זיגל, בלא שום קשר לאישום הפלילי (מסירת יהודים לגרמנים ו"תקיפה הגורמת חבלה גופנית של ממש במקום הסגר"): "... הנאשם היה איש אמונם של הגרמנים בבית המלאכה. כאיש אמונם של הגרמנים, היה צריך להשגיח שיעבדו באמונה, והיה צריך למסור את אלה שלא עבדו כראוי והיה צריך למסור 'קרבתו' לגרמנים".¹⁰⁴ העד אינו מסתיר כלל את עמדתו, שזיגל היה בוגד, שהיה בתמורה לאותם יחסי אמון היה עליו למסור לגרמנים "קרבות".

העדויות, שאינן עדויות משפטיות "קלאסיות", עוסקות בנושאים כלליים יותר או שאינן מבוססות על ידע אישי, מלמדות על עמדתם של העדים כלפי יהודים משתפי פעולה באופן כללי: "יהודים כמו זיגל אספו אותנו ומסרו אותנו לידי הגרמנים", כך מספר עד תביעה.¹⁰⁵ העד מתאר "סוג חדש, שונה, של יהודים, היינו הסוג של 'משתפי פעולה'. לא כולם הסכימו להימנות עם 'סוג' זה. היה מי שעשה זאת ... כדי למצוא חן בעיני הגרמנים, היו כאלה שלא מלאו תפקידים אלה".¹⁰⁶ והעד ממשיך ומתאר את היחס שבין היהודים הרגילים לבין היהודים הממונים: "היינו כשבויים והממונים היו עם נבחר והיה דיסטנס בינינו".¹⁰⁷ באמצעות ההנגדה בין "שבויים" לבין "עם נבחר", מצליח העד לייצג את הטינה והעוינות כלפי משתפי הפעולה במלוא עוצמתן. על הפער בין יהודי "רגיל" לבין יהודי משתף פעולה, מספר עד תביעה נוסף: "יהודי ששיתף פעולה עם הגרמנים נדרש על ידי הגרמנים לאסוף ידיעות ולהיות יהודי מועיל וקבל את האותיות נ.י. שפירושן - יהודי מועיל. לא ראיתי שקבל [זיגל] כרטיס כזה אך כל אחד ידע מכך. יהודים שלא היה להם כרטיס כזה לא היו מגיעים למקומות שאליהם הגיע הנאשם".¹⁰⁸

אין כל חשיבות לשאלה אם אכן היה קיים כרטיס "יהודי מועיל" או אם אכן נשא זיגל כרטיס מסוג זה. מה שחשוב הוא הפרט, המיתוסף לתמונה ההולכת ונשלמת, בדבר הפער בין יהודים רגילים לבין יהודים ממונים, בלא קשר לעניינו של זיגל. בעיני יהודים אחרים, נתפסו יהודים משתפי פעולה כמי שעוסקים בעבודה בזויה: "החלק הארי של היודנראט לא היו קודם בוועד הקהילה. לא כל אחד הסכים לקבל על עצמו עבודה בזויה כזאת".¹⁰⁹

103 עד התביעה אליעזר וילדר, זיגל במחזוי, עמ' 46.

104 עד התביעה צבי פוגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 16-17. עד תביעה אחר מתאר את זיגל כסגנו של הממונה אָרטל: "זיגל היה או סגנו של הגאולייטר. היהודים בבנדין כך קראו לו", עד התביעה משה פרסמן, שם, חקירה ראשית, עמ' 24. תפקיד זה, סגן יהודי של ממונה גרמני, לא היה קיים, אבל חשובה כאן נקודת הראות של העד על זיגל - סגנו היהודי של הגרמני, תפקיד המבטא קרבה ויחסי אמון.

105 עד התביעה צבי פוגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 15.

106 עד התביעה דב קליין, שם, חקירה ראשית, עמ' 42.

107 עד התביעה דב קליין, שם, שם.

108 עד התביעה צבי פוגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 16.

109 עד התביעה צבי פוגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 18. בהקשר זה ראוי לציין כי במשפטים אחרים

ה. כתב אישום חברתי: מחתרת וציונות כאבני בוחן משפטיות

העדויות בבית המשפט המחוזי מייצגות גם את ההנגדה, שהייתה קיימת בשיח הציבורי היהודי-ישראלי, בין הגבורה האידיאלית לבין שיתוף הפעולה הבזוי, המייצג פחדנות. האמצעי הרטורי לכך היה שימוש נרחב במחתרת.¹¹⁰ כך מתאר עד תביעה את זיגל: "הנאשם לא היה במחתרת אתנו. כמו אחרים. לא העמיד את עצמו לרשות המחתרת. הוא שתף פעולה עם הגרמנים".¹¹¹ הנאמר בעדויות יוצר את הרושם כאילו רוב היהודים היו במחתרת, ומוכן כי גם זה עיוות היסטורי. אלמנט חברתי נוסף הבא לידי ביטוי בעדויות הוא ההשתייכות הציונית: "זיגל לא היה פעיל בשום תנועה ציונית", קובע עד תביעה.¹¹² הצורך לעסוק בשיוכו או אי-שיוכו של זיגל לכלל הציוני, שאין בינו לבין כתב האישום ולא כלום, מלמד על המרכיב החברתי שחבר למרכיב המשפטי. כך גם הבין זאת בא כוחו של זיגל, שהחליט לברר סוגיה זו עם אחד מעדי ההגנה: "לפני המלחמה היה הנאשם בבית"ר הצה"ר וב[מילה לא ברורה]. היה ציוני אקטיבי".¹¹³ עד הגנה אחר מוסיף: "לפני המלחמה היה שייך הנאשם לבית"ר ושם היה הנאשם המפקד. זה נקרא ברית החייל או החיילים המשוחררים (שייך לרביזיוניסטים)".¹¹⁴ העדויות הקשורות בעברו הציוני של הנאשם נקראות כתשובות לשאלות, ולא כאמירות ספונטניות, ומכאן ניתן להבין את החשיבות

נמצאו גם עדי תביעה שאישרו, לדוגמה, את נחיצותה של משטרת הגטו היהודית, בשל הצורך בגוף שידאג להשליט משמעת בתקופה שהתאפיינה בשיבוש הסדר המוכר, לא רק בגלל פקודות הגרמנים אלא גם בגלל התנהגות היהודים. ראו: רבקה ברוט, **אנשים באזור האפור: עדויות ופסקי דין במשפטיהם של שוטרים יהודים** ו-Blockalteste (ראש בלוק, אישה), **לפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, התשי"ו-1950** (עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת תל-אביב - הפקולטה למשפטים, 2009), עמ' 70-90.

110 המושג "מחתרת" לא בהכרח מייצג התקוממות פיזית. ידוע על לא מעט מחתרות שלא התקוממו, אלא עסקו בהינוך תנועתי למשל, או בהברחת יהודים למקומות מסתור או ליער וכדומה. במובן זה המושג "מחתרת" הוא מעין מילת קוד להתנהגות חיובית מול כובש, הן באירופה והן בארץ ישראל. אולם את המשמעות שמעבר להתקוממות הפיזית קיבל מושג זה בתהליך הדרגתי של מעבר מ"הגבורה" ל"עמידה", ויש לזכור כי בתקופה שבה התקיים משפטו של זיגל, ראשית שנות החמישים של המאה הקודמת, פורש מושג המחתרת בעיקר כהתקוממות פיזית.

111 עד התביעה צבי פוגל, זיגל במחוזי, חקירה ראשית, עמ' 16.

112 עד התביעה אריה ליבר, שם, חקירה ראשית, עמ' 4. למען הדיוק העובדתי יש לציין כי זיגל היה ככל הנראה פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית בעיר בנדין, כפי שמעיד עד התביעה אברהם פישל, שם, עמ' 22. גם זיגל עצמו מעיד: "הייתי מפקד החיל הרביזיוניסטי בבנדין", שם, זיגל, חקירה ראשית, עמ' 52.

113 עד ההגנה דוד ברוקנר, שם, חקירה חוזרת, עמ' 78.

114 עד ההגנה יהודה פפר, שם, חקירה ראשית, עמ' 88 (הסוגריים במקור). גם בספר הויכרון של קהילת בנדין נזכרת עובדה זו, ראו שטיין, **פנקס בנדין**, עמ' 273. זיגל עצמו הדגיש את עברו הציוני. כך, למשל, בבית הדין באיטליה הוא מספר על פעילותו הציונית, ובהמשך על זיקתו הציונית בעת שאימן את פלוגת ה"אוסטאיינזאץ": "פעיל בהסתדרות הציונית בשליזיה. משתתף בוועידה ציונית... לאחר שהכניס סדר במחנה, הוא מתחיל בפעולה ציונית. הוא רוצה לקיים הרצאות ולשיר את 'התקוה'", פרוטוקול בית הדין בקרמונה, בתוך: "מסמכי בית הדין של העקורים".

שייחסו התביעה וההגנה להיבט חברתי זה, כחלק בלתי נפרד משאלת אשמתו או חפותו. מובן מאליו שעברו של הנאשם כציוני או כחבר מחתרת אינו רלוונטי לצורך ביסוס האשמה, אך שני הצדדים הבינו את חשיבות הקביעה החיובית בנושא זה לצורך הקביעה החברתית שתכריע אם הוא "שייך" או "אינו שייך".

פרט נוסף מ"כתב האישום" החברתי הוא הקביעה כי זיגל היה "מוסר". אף שעברת ה"מסירה" (לפי סעיף 5 לחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם) היא חלק מכתב האישום, נראה כי העדים משתמשים בביטוי זה לא בשל התמצאות בסעיפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, אלא דווקא בשל הבנתם את המשמעות הקהילתית של "דין מוסר" היהודי, שהעובר עליו נחשב לבוגד: "היו יהודים משתפי פעולה עם הנאצים שמסרו על עסקים של יהודים בשוק שחור".¹¹⁵ עד תביעה אחר: "משתפי פעולה (יהודים מועילים) הם שמסרו את המחבוא של היהודים".¹¹⁶ "כתב האישום" החברתי, הנפרש כאן לצדו של כתב האישום הפלילי, מחזק את טענתי בדבר קיומו של מכנה משותף "קהילתי" בין ההליך המדינתי הפורמלי לבין ההליך הקהילתי.

כיצד עיצבה ההגנה את דמותו של זיגל בבית המשפט? כיצד תפס זיגל את עצמו, את תפקידו ואת מקומו בסיפורם של קהילת בנדין ומחנות העבודה?

1. ההגנה

המשימה שהוטלה על ההגנה לא הייתה פשוטה. מצד אחד היה זיגל ככל הנראה דמות שולית למדי בעיר בנדין – עובדה היא ששמו כמעט אינו נזכר בעדויות חיצוניות. גם שיוכו הציוני – לתנועה הרוויזיוניסטית – היה חריג. מצד שני, היה מדובר באדם מבוגר, משכיל ובעל עבר צבאי, נתונים שאי-אפשר להתעלם מהם. אין לשכוח גם כי בעדותו בבית הדין במחנה העקורים הודה זיגל שהכה יהודים גם בהיעדר גרמנים. כיצד התמודדה ההגנה עם קשיים אלה?

ניתוח טקסטואלי של עדויות ההגנה מראה כי הן עשויות שלושה רבדים: זיגל היה "פקיד" הנתון למרותם של אחרים; המעשים המיוחדים לו היו חלק בלתי נפרד מתפקידו; המשמעות שההגנה מייחסת למעשים הללו היא של הצלת היהודים מעונשם של הגרמנים.¹¹⁷

ככל שהתביעה ביקשה לעצב את הנאשם כ"מנהיג", "קומנדנט", "שליט" או "מנהל", כך מנסה ההגנה להציגו כ"ראש קטן", פקיד הממלא את הוראות הממונים עליו – יהודים או גרמנים. בכך מנסה ההגנה לצמצם ככל האפשר את המרכיב הפעיל

115 עד התביעה אברהם פישל, זיגל במחוי, חקירה ראשית, עמ' 25.

116 עד התביעה אברהם פישל, שם, חקירה ראשית, עמ' 26 (הסוגריים במקור). ייתכן שמנסחי החוק השתמשו במכוון בהגדרת העברה בביטוי "מסירה" כדי לעורר בכך זיקה להקשר ההלכתי-חברתי החמור.

117 הטענה שאמצעי המשמעת נועדו למנוע עונש חמור יותר מצד הגרמנים מגולמת בסעיפים 10 ו-11 לחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, שהם סעיפי הגנה המאפשרים פטור מאחריות פלילית או הקלה בעונש, בהתאמה, בין היתר מן הטעם שהמעשה האסור נועד למנוע מעשה חמור יותר.

והיוזם שהתביעה הרבתה להדגיש בעדויות. בעוד התביעה ביקשה לעצב את זיגל כמי שהתאכזר, שלא לצורך, ליהודים הכפופים לו, ההגנה מנסה להציג את המעשים הפיזיים דווקא כניסיון לסייע לאותם יהודים. ההגנה לא הייתה יכולה להציג את זיגל רק כקרבן, שהרי ברקע הדברים הייתה קיימת הודאתו בבית הדין באיטליה. על כן מורכבת דמותו מאלמנטים קרבניים, ובעת ובעונה אחת גם מאלמנטים אקטיביים, שאותם מפרשת ההגנה כמיועדים לטובת הכלל. ניתוח עדותו של זיגל, ועדויות ההגנה, ידגים ויבהיר את טענותיי.

ז. עדות זיגל

זיגל פותח בהצגתו כקרבן: "אני בן 57. אבדתי את אשתי ואת משפחתי באושוויץ".¹¹⁸ בהמשך הוא מתאר את עבודתו בהקצאת עובדים יהודים לעבודות כפייה כעבודת פקידות גרדא. הוא לא היה אלא פקיד שסר למרותם של אחרים:

בקהילה הייתי פקיד. המשגיח על העבודה היה ארטל הגרמני... אני הייתי צריך לסדר את האנשים בעבודה במקום האסיפה בקסרקטין... בכל בוקר... מנהלי עבודה פולנים השגיחו על הפועלים... כל אחד מהעובדים קיבל הזמנה לבוא לעבודה מאת הקהילה. אלה היו צריכים לבוא לקסרקטין ומשם נשלחו למקומות העבודה. מהנדס העיריה – פולני – היה מחלקם שם בקסרקטין למקומות העבודה. מנהלי העבודה של הקבוצות השונות היו פולנים גם כן.¹¹⁹

על זיגל, כך לתפיסתו, לא הייתה מוטלת כל אחריות, הוא היה בסך הכול מי שהוציא לפועל את הוראותיהם של פקידי הקהילה: "שניים מהוועד השגיחו עלי בעבודתי. היו ועדות שונות ואני הייתי אחראי בפני הוועדה שטפלה בעבודה. בבוקר סדרתי את האנשים בשורה. במשך שאר שעות היום ישבתי במשרד. מהנדס העיר חלק את האנשים וקבע אלה עובדים פה ואלה שם לפי מספרים אלה ואלה והייתי אני רושם אותם במשרד".¹²⁰

כדי להדגיש את מעמדו הנחות, מספר זיגל כיצד היה נתון לגחמותיו של הגרמני הממונה: "קיבלתי פקודה מהקהילה לפעמים לרדוף אחרי ארטל (להילוות אליו) בהליכותיו. הוא היה ידוע כשיכור. היה יכול להופיע למקום עבודה ולעשות צרות ואז הייתי מזהיר אותם מוקדם שהוא עלול להופיע. הייתי מקבל פקודה ללכת אחריו –

118 עדות זיגל, זיגל במחוזי, חקירה ראשית, עמ' 52.

119 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 53-54.

120 עדות זיגל, שם, חקירה נגדית, עמ' 67. בהמשך מעיד זיגל: "לא יכולתי לשחרר אנשים מעבודה. רק הנשיאות יכלה לעשות זאת. לא היה זה בסמכותי לעשות דבר בענין זה. שני אנשי הוועד עסקו בואת. מי שרצה להשתחרר מעבודה היה פונה לנשיאות", עדות זיגל, שם, חקירה נגדית, עמ' 68.

שני צעדים אחריו כפי שציווה עלי. כשדיבר אלי הייתי מוכרח לעמוד דום.¹²¹ אולם זיגל לא תפס עצמו רק כפקיד, כ"ראש קטן", אלא ראה עצמו גם כמגן היהודים מפני הגרמנים, ובמיוחד בתקופה הראשונה בבנדין – מפני הממונה הגרמני ארטל, שהיה ידוע באכזריותו. כל מעשיו בהקשר זה, לרבות גערות, דחיפות וכיוצא באלה, נעשו כדי למנוע את פגיעתו הרעה של הגרמני: "אסור היה ליהודי להתחזק את ידיו במכנסיו ואם פגש אדם כזה ועל פי רוב בא הגרמני שיכור – היה הגרמני מכה אותו ואת אלה שעמדו על ידו. הייתי מתרוצץ לדאוג שכולם יעמדו ישר במשך שתי הדקות בכדי שלא יסבלו מהגרמני שקראו לו דער גלער ליידר."¹²²

כל מה שעשה במסגרת תפקידו, כפי שהוא מתארם לעיל, עשה כשטובת היהודים לנגד עיניו: "כל יום באו אנשים אחרים והיה צריך כל יום לסדרם בשקט ושיעמדו ישר כדי שלא יקבלו מכות בגלל זה שאחד למשל החזיק את ידו בכיסו. לא נתתי כל מכה לאף אחד. היו אנשים חצופים [מילה לא ברורה] החזיק את ידו בכיסו, ואז צעקתי עליו שבגללו יענישו את כל בני החבורה."¹²³

גם את שילוחו למחנות העבודה בגרמניה הוא תופס כהקרבה אישית לטובת הכלל, כשהחליט להצטרף לקבוצה של כמה מאות מתושבי העיר העניים, שנשלחו משום שלא יכלו לפדות עצמם בכסף.¹²⁴ את תפקידו ומעמדו ב"שופ" החייטות בבנדין, לאחר שחזר ממחנות העבודה, מצמצם זיגל ככל האפשר לתחום של השגחה, תוך הדגשת המשימה שעמדה לנגד עיניו: מניעת ענישה חמורה יותר ודאגה לכלל: "בבנדין עסקתי אחר כך בבית מלאכה כמשגיה. רוזנר היה המפקח, מעליו היו גרמנים. תפקידי היה שם להשגיח על החלק הסניטרי... לא היה לי תפקיד אחר מחוץ להשגחה סניטרית. השתדלתי שיוסיפו אכל."¹²⁵ עם זאת, הוא אינו שוכח להדגיש את מעמדו הנחות בהיררכיה ב"שופ": "ההנהלה היתה בידי הגרמנים. בכל העניינים היה הפיקוד בידי הגרמנים. העניינים הסניטריים, ההנהלתיים, והפקודות אפילו העניינים הסניטריים היו בידי הגרמנים. הייתי צריך לעמוד דום בפני גרמני ואסור היה לי לפתוח את הפה. לא יכולתי לתת כל פקודות."¹²⁶

121 עדות זיגל, שם, חקירה נגדית, עמ' 67 (הסוגריים במקור). בהמשך החקירה הנגדית מתאר זיגל תמונה דומה: "לא הייתי מנהל לשכת העבודה של הקהילה. רק הייתי מסדר את האנשים. אני לא כתבתי את ההזמנות. עבדו שם כ-10 איש במשרד לשם כך. עשרה אלה כתבו את ההזמנות לפי כרטיסים", עדות זיגל, חקירה נגדית, שם, עמ' 66.

122 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 54.

123 עדות זיגל, שם, חקירה נגדית, עמ' 67.

124 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 56.

125 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 59-60, 61. בהמשך אומר זיגל: "השגחתי שיהיה סדר ושכל אחד יקבל את מנת האוכל שלו ושלא יורקו קצוות סיגריות בחצר... אני השגחתי שאנשים לא יסתובבו ולא יבליטו את עצמם על ידי כך כי היתה פקודה שאסור לעשן בחצר", שם, עמ' 69.

126 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 61.

גם את תפקידיו במחנה העבודה מאסלביץ מדרג זיגל כנחותים: השגחה סניטרית, השגחה בעת חלוקת האוכל וכיוצא באלה, ולכולם מונה על ידי הגרמנים ולא מיוזמתו:

במסלוביץ הייתי מטפל בבריאות האנשים (בחלק הסניטרי)... לא היה לי תפקיד בחלוקת עבודה שם... היה רופא יהודי שקבע מי מוכשר לעבודה... השגחתי שהאוכל יחולק בצדק... הגרמנים מינו אותי בתפקיד זה: השגחה על האוכל. אם לא היה נקי בחדר, היו כלם נענשים ע"י הגרמנים. מפקד השמירה היה נכנס כל יום והיה בודק אם הכל נקי... נהלתי את הפנקסים במסלוביץ במשרד. חוץ מזה לא היה לי כל כוח או השפעה.¹²⁷

זיגל מציג דימוי דומה גם לגבי תפקידו באושוויץ: "בבירקנאו הייתי רק לבלר... עבודת פנקסנות טהורה היתה לי".¹²⁸ את דמותו של זיגל בעיני עצמו ניתן לסכם במילותיו שלו: "הייתי חבר של כולם... אפילו ילדים יכלו לפנות אלי".¹²⁹ הדברים נאמרים אמנם בנוגע לתפקידיו בעיר בנדין, אך ניתן לראות בהם מעין תמונה מסכמת. השימוש בילדים נועד להדגיש את צדדיו האנושיים של מי שרק טובת הכפופים לו הייתה לנגד עיניו.

ח. עדי הגנה

את קו ההגנה, שלפיו היה זיגל בו בזמן בעל תפקיד קטן נטול השפעה ומי שדואג לכלל למרות תפקידו הנחות, ממשיכה ההגנה באמצעות עדיה. כך אומר עד הגנה על מעמדו של זיגל בתקופה הראשונה בבנדין, כאשר עסק בהקצאת עובדים יהודים לעבודות כפיה:

זיגל הכין את המסדר בשביל הגרמני. בבקר היה בא ואומר לעמוד בשלישיות או ברביעיות וכו'. הייתי נוכח. לפעמים היה קל לסדר ולפעמים לא. זיגל היה צועק אם משהו היה שלא כשורה... היה טופס מודפס להזמנות אנשים לעבודה. הנאשם לא היה חתום על זה. היו פקידים שמילאו את הטפסים. הקהילה היהודית שלחה את ההזמנות. זיגל היה מנהל המחלקה הזו. מטעם הקהילה. זיגל קיבל את רשימת הדרושים מהקהילה.¹³⁰

127 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 57-58, 59.

128 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 68.

129 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 68.

130 עד ההגנה חנוך ארליך, שם, חקירה נגדית, עמ' 86.

גם את מעשיו ב"שופ" החייטות בבנדין מתארים עדי ההגנה ככאלה שנעשו מצד אחד על סמך פקודות והוראות שקיבל, ובה בעת - תוך ניסיון להקל על העובדים היהודים: "הייתי במשרד בו עבד זיגל. הוא עסק בשמירה על הנקיון והסדר. היו 'ברגים' אחרים שהיתה להם השפעה. לזיגל לא היתה דיעה. היו יהודים אחרים בעלי דעה מכרעת. ז"א השפעה גדולה. הוא השגיח על זה שיהודים יצאו ממקום העבודה לפי סדר ידוע".¹³¹

התנהגותו של זיגל במחנה העבודה גרוס-מאסלביץ נכנסת אף היא לאותה מסגרת שעיצבה ההגנה: "הוא (זיגל) עשה עבודות משרד ושלה אנשים לעבודה".¹³² ועדה אחרת מוסיפה: "במסלוביץ קילפתי תפוחי אדמה, הגשתי אוכל ועבדתי במטבח. כשהעובדים באו לאכול הייתי נוכחת. הוא עמד בצד (הנאשם) והשגיח שיהיה סדר ושאף אחד לא יקבל מנת אכל כפולה כי אחרת האוכל לא היה מספיק. לא ראיתי שהיכה את מישהו".¹³³

ט. השימוש במכות: היפוך הסדר הנורמטיבי

עדי התביעה הדגישו את השימוש התכוף שעשה זיגל במכות. עדי ההגנה, לעומתם, מדגישים כי לא הרים יד על איש. שתי העמדות אינן מייצגות מציאות ממשית, אלא פרשנות משפטית: זו המבקשת להרשיע וזו המבקשת לזכות. כדי להבין מציאות "מורכבת" זו, ארצה להתייחס תחילה לשאלה הנוגעת למתח שבין המשמעות של השימוש במכות במציאות הגטו והמחנה, לבין המשמעות הנובעת לכך במדינה מתוקנת. בגטו ובמחנה היו מכות "שפת דיבור", הכלל ולא החריג, ומכות מידיהם של ממלאי תפקידים יהודים היו חלק בלתי נפרד מתפקידיהם של הללו.¹³⁴ הבנת השימוש במכות כ"חוק" המקום מעלה אל פני השטח את המתח שבין התנהגות, שבעולם "הרגיל" היא נתפסת כעברה, לבין אותה התנהגות הנתפסת כנורמטיבית בנסיבות הקיצוניות של הגטו והמחנה. כיצד מציגים הצדדים במשפטו של זיגל את השימוש במכות? האם הן נתפסות כפשוטן, היינו ניצול לרעה של כוח, או שמא מעניקים להן העדים משמעות נוספת, לאו דווקא זו שהחוק הפלילי מבין (חבלה, תקיפה וכיוצא באלה)?

מרבית עדי התביעה מייחסים לזיגל הכאת יהודים, הן בעיר בנדין והן במחנה העבודה, בין אם ראו זאת כמו עיניהם או נפגעו ממנו אישית (מיעוטם) ובין אם שמעו על כך (רובם): "הנאשם עם עוזרו התהלכו עם מקל והכה את אלה שהיה קשה להם להמשיך. ביניהם היו זקנים וחלשים... גם אני קבלתי מכה אחת במקל מזיגל. אלה שקבלו מכות מזיגל ועוזרו, קמו ורצו להמשיך לקפוץ ולא יכלו ונשארו במקום

131 עד ההגנה אליעזר מנחם קולימוביץ, שם, חקירה ראשית, עמ' 97.

132 עד ההגנה יעקב רוזנס, שם, חקירה ראשית, עמ' 81.

133 עדת ההגנה מלכה גרסטנר, שם, חקירה ראשית, עמ' 94 (הסוגריים במקור).

134 אחד מעדי התביעה הטיב לנסח זאת: "תפקידו של הנאשם היה להרביץ יהודים", עד התביעה

אברהם פישל, שם, חקירה ראשית, עמ' 22.

דבר שעורר את צחוקם של הגרמנים שעמדו מרחוק".¹³⁵ עד תביעה נוסף: "הוא הכה במקל וראיתי שהכה ילדה שרצתה לגשת לאישה אחרת כנראה אמה. הוא הכה את הילדה (ואולי היתה כבר אישה) בגבה".¹³⁶ הפגיעה באנשים חלשים, בילדים ובזקנים היא תמציתה של האכזריות, והיא מבהירה את תמונת התביעה: הנאשם מימש את חופש הבחירה שלו והכה ביהודים מתוך החלטה מודעת, גם כדי לשאת חן בעיני הגרמנים, כשהוא מנצל לרעה את הכוח שניתן בידיו. כך מצטיירת דמותו של זיגל על ידי התביעה בכל האמור בסוגיית השימוש במכות. קריאה בעדויות ההגנה, של זיגל ושל שאר העדים, מגלה מהלך כפול: הכחשה, ובה בעת גם ניסיון להעניק לשימוש במכות משמעות נוספת.

זיגל עצמו מכחיש לחלוטין שימוש במכות. כך, למשל, בחקירתו הראשית הוא אומר: "לי לא היה מקל. היתה לי חתיכת עץ בגודל של שתי כפות ידיים מזרת לאגודל. כשהייתי מתרגו, הייתי משבר את הענף (למשל אם הוציאו 300 במקום 500 עובדים)".¹³⁷ או: "לפעמים היה לי גם כן מקל קטנטן. נשאתיו סתם כך. לא בכדי להוכיח את שלטוני (מרותי)".¹³⁸ רק פעם אחת, הוא מודה, הכה, אך מיד הוא מספק לכך הסבר רגשי, שאינו קשור למילוי תפקיד כלשהו: "באושביץ קרה מקרה שנתתי שם מכה. כשראיתי יהודי שעסק בשוק שחור בכותרות שיניים של זהב. היה שם קומנדו ששרף יהודים. היהודים סחרו בזהב ובשיני זהב מהקרבות ומשראיתי יהודי שעסק בזה (גם לאשתי ובתי היו שיני זהב) לא יכולתי להתאפק ונתתי לו מכה".¹³⁹

כפי שכבר ציינתי, אין בכוונתי לחפש שקרים וסתירות בעדויות, משום שמטרת המאמר אינה לבחון את מהימנותם ואמינותם של העדים כחלק מהליך משפטי הקובע את אחריותו המשפטית של נאשם. עם זאת, אני מתייחסת לתיאורי עדים החורגים במידה מהותית מן הידוע מעדויות אחרות, כמו למשל זו של זיגל עצמו, או לעדויות בנוגע להתנהגותם של יהודים בעלי תפקידים בגטאות ובמחנות. כך, למשל, אינני עוסקת בהכחשה "המשפטית" של זיגל בעניין הטענה כי הכה יהודים, אלא בהכחשה ה"ברטיבית", היינו כיצד משרתת הכחשה זו את כל שחקני המשפט בעיצוב דמותו של יהודי משתף פעולה. ניתן לשער כי זיגל השתמש במקלו או בידיו לצורך השלטת משמעת וסדר, שהרי כך עולה מעדותו שלו עצמו לפני בית הדין החברתי במילאנו, ומכל העדויות המתתייחסות לזיגל בערכאות שדנו בעניינו. אולם ההכחשה הגורפת נדרשת, משום שבסופו של דבר מדובר בהליך שעניינו דיני נפשות ולא בדיון היסטורי. התמונה הרחבה יותר נחשפת כאשר מבינים את העדויות לא רק כסיפור

135 עד התביעה אברהם פישל, שם, חקירה ראשית, עמ' 23. לטענת העד הכריח הנאשם את היהודים לבצע תרגילי התעמלות ("קפיצות צפרדע"), ומי שלא מילא את הוראותיו הוכה.

136 עד התביעה וולף שווייצר, שם, חקירה ראשית, עמ' 34 (הסוגריים במקור).

137 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 69 (הסוגריים במקור).

138 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 68 (הסוגריים במקור). בחקירתו הנגדית מכחיש זיגל כי הכה יהודים במחנה העבודה גרוס-מאסלביץ. ראו: עדות זיגל, שם, חקירה נגדית, עמ' 71.

139 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 64-65 (הסוגריים במקור).

משפטי המיועד להרשיע או לזכות, אלא גם כסיפור היסטורי, המבקש לקרב את בית המשפט למציאות הממשית, לדברים כפי שהיו ולא כפי שהם מתפרשים באמצעות קטגוריות משפטיות פליליות. אדגים להלן את טענתי.

בחקירה הראשית זיגל מספר, תוך שהוא מכחיש שהכה: "לא הכיתי איש. אסור היה ליהודי להחזיק את ידיו במכנסיו ואם פגש אדם כזה ועל פי רוב בא הגרמני שיכור - היה הגרמני מכה אותו ואת אלה שעמדו על ידו. הייתי מתרוצץ לדאוג שכולם יעמדו ישר במשך שתי הדקות בכדי שלא יסבלו מהגרמני שקראו לו דער געלר לייזור".¹⁴⁰ גם בחקירתו הנגדית הוא מנסה להסביר מה באמת התרחש שם, הרחק מניסוחים משפטיים: "כל יום באו אנשים אחרים והיה צריך כל יום לסדרם בשקט ושיעמדו ישר כדי שלא יקבלו מכות בגלל זה שאחד למשל החזיק את ידו בכיסו. לא נתתי כל מכה לאף אחד. היו אנשים חצופים [מילה לא ברורה] החזיק את ידו בכיסו, ואז צעקתי עליו שבגללו יענישו את כל בני החבורה".¹⁴¹ את עדותו של זיגל, זו שאינה מכחישה מכול וכול נקיטת אמצעי משמעת פיזיים, משלימים חלק מעדי ההגנה, גם אלה שהעידו כי זיגל לא הכה כלל, בשום הזדמנות. למשל, "אם היה שמישהו מסתובב בחוץ היה נגש אליו או שהיה שולח אחד מהסדרנים שעמדו לרשותו. יתכן שדבר אליהם בקול רם. לא שמעתי אותו עושה זאת. שמעתי מאנשים שהרים את קולו. אני מדגיש שלא שמעתי שהרים יד על מישהו. לא יתכן שהיכה".¹⁴²

עד הגנה אחר אמנם טוען בראשית דבריו כי זיגל לא הכה,¹⁴³ אבל בהמשך העדות משתנה התמונה: מתיאור של מציאות מדומיינת, שנועדה לצורכי המשפט (זיגל מעולם לא הכה), עובר העד לתיאור המציאות הממשית, שאינה נוגעת במישרין לזיגל ולמעשיו, אך מתארת את מה שהיה באמת: "היה יותר כדאי שיהודי יצעק על פועל במקום הגרמנים כדי להימנע ממכות מטעם הגרמני".¹⁴⁴ במשפט אחד הצליח העד להציג לפני בית המשפט את מציאות החיים הממשית: אמצעי המשמעת הפיזיים שנקטו ממלאי תפקידים יהודים נועדו, אם כי לא תמיד, למטרות שהן זרות הן למשפט הפלילי והן למי שמורגל בתפקידיה של משטרה במדינה מתוקנת. הן נועדו להציל את היהודים מעונש חמור הרבה יותר מידי הגרמנים.

אין ספק שהיו יהודים משתפי פעולה שנהגו באכזריות כלפי יהודים אחרים. על כך קיימות עדויות רבות.¹⁴⁵ אולם קריאה זהירה בעדויות מאפשרת להגביה מעל התיאורים הדרמטיים של העדים ולחרוג ממסגרת הסיפור האידיאולוגי, ששפט

140 עדות זיגל, שם, חקירה ראשית, עמ' 54.

141 עדות זיגל, שם, חקירה נגדית, עמ' 67.

142 עד ההגנה דוד ברוקנר, שם, חקירה נגדית, עמ' 78. עד נוסף מספר: "זיגל היה צועק אם משהו היה שלא כשורה. לא ראיתי שעשה משהו אחר. לא ראיתי אף פעם מקל בידו", הנוך ארליך, שם, חקירה נגדית, עמ' 86.

143 עד ההגנה יהודה פפר, שם, חקירה ראשית, עמ' 88.

144 עד ההגנה יהודה פפר, עמ' 89.

145 לדוגמה ראו: פת. 9/51 הויעץ המשפטי לממשלת ישראל נ' אינגסטטר, פסקים ה (מחוזיים) 152. העדויות במשפטו של אינגסטטר, המתארות את אכזריותו כלפי אסירים יהודים, קשות ביותר.

יהודים אלה לחומרה עוד קודם שהועמדו לדין. כאשר מנסים להתקרב למציאות הממשית, ניתן לראות את הדברים באור שונה. אמצעי ענישה פיזיים, מכות, דחיפות וכיוצא באלה היו חלק בלתי נפרד מתפקידו של כל מי שהיה ממונה על שמירת החוק והסדר, בגטו ובמחנה כאחד. האמצעים הללו היו חלק בלתי נפרד מן התפקיד לא רק משום שהיו "החוק", אלא משום שבלא שימוש באמצעי משמעת נוקשים היה קשה מאוד, במציאות המורכבת ההיא, להפוך קבוצת אנשים, חלקם אנשים מבוגרים מאוד שלא עבדו מימיהם בעבודה פיזית, לפועלים הנדרשים לבצע עבודות פיזיות קשות במהירות, בלא הפסקה ובמשך שעות רבות. הדברים נכונים שבעתיים כשהדבר נעשה לעיני ממונים גרמנים הצופים במתרחש. הַעֲד, שבחקירתו הראשית הפליא בתיאורי המכות שהכה זיגל, אומר בחקירתו הנגדית כי "כשארגן את הקבוצות לעבודה הוא דחף והדף".¹⁴⁶ המכות נעלמו, ובמקומן באו דחיפות. וזאת לא משום שלא היו מכות, אלא משום שהעדים עצמם, כך אני סבורה, לא הבחינו בין אמצעי המשמעת הפיזיים השונים שנקט כלפיהם זיגל. מבחינתם, יהודי הנוקט אמצעי משמעת כלפי יהודי אחר, די בו כדי להופכו ל"גרמני".

ההגנה העניקה לשימוש במכות משמעות חיובית, באמצעות סטייה מהסיפור המשפטי המצמצם, והעברת הדגש מהיחיד-הנאשם אל הקהילה, אל המציאות. במהלך זה שינתה ההגנה את נקודת הראות על השימוש במכות, והציבה אותה בתחומי העיר בנדין או מחנה העבודה, במועד קרות האירועים ולא לאחר מעשה. בדרך זו ניתן להבין את נקודת הראות של זיגל, כאשר נאלץ לפעול במרחב בחירה מנוגד לחלוטין לזה הקיים בתודעתם של מי שאמורים לשופטו.¹⁴⁷

החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, העוסק באחריותו של היחיד ולא בתמונה הקהילתית, הכללית, אינו יכול להכיל מציאות שבה התהפכו סדרי עולם והשימוש באלימות בידי בעלי שררה הוא הכלל, ולא החרג.¹⁴⁸ עדויות המנסות לצאת מהקצוות (השליילי והחיובי, של התביעה וההגנה בהתאמה) לא נועדו לבסס אישום או להפריכו, אלא לתאר תמונה כללית, תמונת חיים, שבמרכזה הקשרים שבין הקהילה לבין ממלאי תפקידים יהודים. עדויות אלו הן דוגמה מובהקת לתרומה

146 עד התביעה צבי פוגל, זיגל במחוויו, חקירה נגדית, עמ' 89.

147 גם בהליכים שהתקיימו נגד זיגל במחנה העקורים ובבית דין כבוד הדגישו העדים את השימוש שעשה זיגל במכות, בלא הכוונה של הוראת חוק או קטגוריה משפטית. משום כך עליי להדגיש כי אינני סבורה שעדי התביעה, בכל ההליכים, שיקרו. ייתכן שהגוימו בתיאוריהם, אך ברור שהתיאורים היו מבוססים על המציאות שחוו, וזו כללה גם שימוש באמצעים פיזיים. אינני מציעה לבטל את התיאורים הקשים, אלא לקוראם בדרך שונה כדי לנסות להבין את התמונה הכללית.

148 סעיפי ההגנה אמנם מאפשרים שחרור מאחריות פלילית (סעיף 10 לחוק) או הקלה בעונש (סעיף 11), בין היתר, אם המעשה האסור נעשה מתוך כוונה למנוע מעשה חמור יותר, אך התנאים לקיומם של סעיפים אלה נוקשים וכמעט אינם מעשיים. כך, למשל, קובע סעיף 10(ב) כי תנאי לשחרור מאחריות פלילית הוא "אם עשה את המעשה או נמנע מעשותו מתוך כוונה למנוע תוצאות חמורות יותר... ומנע אותן תוצאות למעשה". הדרישה להוכיח כי מעשה כלשהו של הגרמנים אכן נמנע בפועל היא בלתי מעשית ובלתי מציאותית.

שיכלו לתרום משפטיהם של היהודים משתפי הפעולה לתמונת חיי היומיום של היהודים בגטו ובמחנה, תמונה שלמעשה הודרה מהשיח הציבורי של אותו זמן, ונותרה חבויה גם בהמשך, בין היתר, בשל אי־פרסומם הרשמי של פסקי הדין.¹⁴⁹

פסק הדין

כמרבית פסקי הדין במשפטיהם של יהודים שהועמדו לדין לפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, גם פסק הדין בעניינו של זיגל לא פורסם בפרסום הרשמי של פסקי הדין.¹⁵⁰ את סיפורו האישי־משפטי מספר רק תיק, שכריכתו מחזיקה אך בקושי את דפיו.

ההל"ך המשפטי התקיים בפני דן יחיד, השופט מקס קֶנְת. פסק הדין קצר, שלושה עמודים וחצי בלבד, והוא מנסה "לתרגם" את חייו של זיגל לפריטי אישום ולסנקציות פליליות. השופט מזכה את זיגל מכל העבירות שבכתב האישום (עברת "מסירה" ו"תקיפה הגורמת חבלה גופנית של ממש"), אך מרשיע אותו בעברה קלה יותר, "תקיפה סתם", משום שהוכח כי הכה פעמיים את אחד מעדי התביעה. על עברה זו גזר השופט על זיגל עונש מאסר של עשרה ימים.

בקריאה ראשונה נדמית הכרעת הדין כ"דין וחשבון משפטי" יבש ומנוכר, המדקדק בכל תג ותו של סעיפי כתב האישום והוראות החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם. ולא היא. קריאה שטחית של פסק הדין, המסתפקת בסיפור המשפטי, מחמיצה את פסק הדין החבוי בין השורות. באמצעות ניתוח היסטורי־תרבותי של הכרעת הדין אציע לקרוא את הכרעת הדין כסדרה של מתחים: מתח בין הסיפור המשפטי לבין הסיפור ההיסטורי; מתח בין דמותו של הנאשם כפי שעוצבה על ידי העדים לבין דמותו של הנאשם כפי שעוצבה על ידי השופט; מתח בין עדי התביעה לבין השופט; מתח בין שפת העדויות לבין השפה הפלילית הפורמליסטית. מתחים אלה קורסים זה לתוך זה בפסק דין קצר, הכתוב בלשון יבשה, אשר כאמור קל מאוד לטעות בו. בקריאה נוספת ניתן, לדעתי, למצוא בפסק הדין את ראשית ההבנה מדוע כשלה החלתו של החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם על יהודים, וזאת באמצעות בחינה של ההתנגשות בין המשפט הקהילתי למשפט המדינתי, כפי שזו באה לידי ביטוי בפסק הדין.

מנקודת ראות משפטית טהורה פסק הדין מייצג אירוע משפטי פלילי, שבו חייב השופט לבדוק אם העדויות מוכיחות את האישומים, כמו למשל אם הקסרקטין שבו נאספו היהודים לפני העבודה, המטבח שבו אכלו בצהריים או בית המלאכה לחייטות – אם היו כל המקומות האלה בגדר "מקום הסגר" כהגדרתו בחוק לעשיית דין בנאצים

149 מתוך כמה עשרות משפטים של יהודים לפי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם פורסמו שישה פסקי דין בלבד בפרסום הרשמי של פסקי הדין של מדינת ישראל.

150 פסק הדין הוא חלק מתיק בית המשפט, נמצא בתוך: זיגל במחוזי (להלן: פסק הדין).

ובעזריהם.¹⁵¹ רק אם ייקבע כי הנאשם אכן תקף וחבל במקום שהוא "מקום הסגר", רק אז יהיה אפשר להרשיעו.¹⁵² הדיון הדקדקני בשאלה זו מהווה ייצוג מרתק להתנגשות הבלתי נמנעת בין מציאות מורכבת לבין הגדרות משפטיות חד-ממדיות. מובן שמבחינה משפטית טהורה ניתוחו של השופט ראוי. אולם נראה כי המהלך המשפטי הראוי מוחק את המציאות ההיסטורית, ובכך ניתן ביטוי לדיסוננס שבין קטגוריות משפטיות חד-ממדיות לבין מציאות מורכבת, שהחוק אינו נותן, אולי אינו יכול, לתת לה ביטוי.¹⁵³

אל המתח שבין המציאות הממשית לבין המציאות המשפטית מיתוסף מתח שבין דמותו של זיגל כפי שעוצבה על ידי העדים לבין הדמות שעוצבה על ידי השופט. דמותו של זיגל, כפי שכבר הזכרתי, פורצת את מסגרת השיח הפלילי: זיגל אינו "רע" לגמרי במובן הפלילי, שהרי הוא עצמו היה קרבן של הגרמנים, שאיבד את משפחתו באושוויץ. מצד שני הוא גם איננו "טוב" לגמרי, שהרי העדים מייחסים לו מעשים קשים. כדי להגיע להכרעת דין – זכאי או אשם, שכן אין דרך ביניים במשפט הפלילי – אין השופט יכול להשאיר את הדמות המורכבת כמות שהיא, ולפיכך אציע לעקוב אחר מהלך מחשבתו, כדלקמן: השופט אוסף מהעדויות את החלקים שהוא יכול לפרשם בצורה המובנת לו, ומהם הוא מרכיב דמות שהיא מוכרת לו. כך מצייר השופט, שהיה ידוע כשופט נוקשה וקפדן, את זיגל כאדם המקפיד על משמעת, בדרך חיובית וראויה להערכה, אדם המכיר בצורך בשמירה על חוק וסדר, כשהמטרה היא למעשה מטרה חיובית.¹⁵⁴

151 סעיף 4(א) לחוק לעשיית דין בנאצים ובעזריהם קובע, כתנאי להתקיימות המעשים המפורטים בסעיף, כי אלה נעשו ב"מקום הסגר". סעיף 4(ב) לחוק לעשיית דין בנאצים ובעזריהם קובע: "מקום הסגר פירושו בסעיף זה – כל מקום בארץ עוינת שהיה מיועד לפי פקודת שלטון עוין, לבני אדם נרדפים, וכולל כל חלק של מקום כזה".

152 כך מסכם השופט את הדיון בסוגיה זו: "האם המקום היה מקום הסגר? מקום הסגר פרושו כל מקום בארץ עוינת שהיה מיועד לפי פקודת שלטון עוין, לבני אדם נרדפים, וכולל כל חלק של מקום כזה. כאן הקושי – ידוע שהיהודים עוד התהלכו באופן חפשי בעיר וגר כל אחד בביתו. לא היה הכרח להתיצב כי אפשר היה לשלם כפר עבודה. השטח לא היה מיועד לאנשים נרדפים כי ידוע לנו ששם היה מחנה צבאי. מצד שני ידוע לנו מעדותו של ליבר שלפעמים התאספו בשטח שליד ועד הקהילה. החיוב בדין יכול להתקיים רק אם אחליט שלאותם הרגעים הספורים שקהל העובדים עמד לעיני הגרמני, היה אותו שטח מיועד לאנשים נרדפים. ספק בלבי אם החוק התכוון למקום כזה או להכנסת מקום כזה באופן מלאכותי להגדרה של מקום הסגר ואתן לנאשם להנות מהספק, ואם המקום היה או לא היה מיועד לאנשים נרדפים", פסק הדין, עמ' 4.

153 דיסוננס דומה ניתן למצוא גם בניסיון להבין מהו גטו כדי להבין מהו "מקום הסגר", וזאת באמצעות בדיקה מילונית. כך עושה בא כוח הנאשם בסיכומיו, כאשר הוא מבקש להוכיח כי התביעה לא הצליחה להוכיח קיומו של "מקום הסגר": "ההכאות אם היו – היו בהדשים הראשונים של הכיבוש. כל העדים העידו שלא היה קיים מחנה הסגר בבנדין ואפילו גטו. ראה הגדרה של גטו במלון של גור", סיכומי ההגנה, זיגל במחוזי, עמ' 101. ההגדרה אינה מובאת בפרוטוקול.

154 על התליך ביצוע "היכרות" שעורכים שופטים כאשר הנאשם שלפניהם אינו מה"סוג" המוכר להם, והמיוחד למשפטים העוסקים בשואה, ראו: חמדה גור-אריה, **הברת הנעלם**.

כך, למשל, אומר השופט, באשר לאישום המייחס לזיגל תקיפה שגרמה לחבלה חמורה במחנה: "הנאשם עשה רשם של אדם בעל עקרונות במה שנוגע למשמעת וסדר. הוא הקפיד על הסדר והניקיון בכל מקום בו מלא תפקיד. לא נראה כלל שהיה לו רצון להתעלל באנשים".¹⁵⁵ ובהמשך: "המכות נתנו כדי להעמיד את המוכים על טעותם שאין לקבל מנת מזון נוספת ולקפח את האחרים על ידי כך; או שיש לנקות את הנעלים למסדר. אילו מכות אלו ניתנו במקום אחר ובמסבות אחרות, אפשר היה להתייחס אליהן כאל מכות תינוכיות או מחנכות. כאן דרש הנאשם ניקיון וסדר כדי להימנע מתוצאות חמורות יותר לאנשים השונים מטעם הגרמנים המבקרים את המסדר".¹⁵⁶

השופט בוחר להדגיש מתוך העדויות את דמותו של זיגל לא רק כאיש עקרונות, אלא גם כמי שמבקש לפעול "לטובת בני עמו": "מרגיש שהוא חף מפשע ועל אף סכנת המשפט הזה, בחר לבוא לארץ ולא לארץ אחרת כפי שהיה יכול לעשות. דבר זה מתבאר מכך שכל העניין נראה היה בעיניו למוצדק ולטובת בני עמו, עד שלא נחרט הדבר בזכרונו".¹⁵⁷

מתח נוסף שניתן לזהותו בפסק הדין הוא המתח שבין השופט לבין עדי התביעה. מול דמותו החיובית של זיגל, מצייר השופט את העדים כקבוצת אנשים שאין לתת בהם אמון: סיפורו של עד מסוים הוא "מפוקפק"; וביחס לעד אחר אומר השופט: "הרשם שלי הוא שהעד יודע שהוא מספר משהו שהוא בעצמו המציא"; ועל עד אחר: "אין הוכחה מספקת לבסוס הספור הזה...";¹⁵⁸ וכך: "עדויות של עד זה היא חשודה ואיננה בת סמך בעיני".¹⁵⁹ ואם לא די בכך, השופט אף מטיל חשד במניעיו של העד: "עוד פרט מתברר שהעד שייך למפלגה שמאלית בעוד שהנאשם היה רביזיוניסט עם כל חלוקי הדעות בין שתי המפלגות בחוץ לארץ... לא אסמוך על עד זה כדי לקבוע עובדות...".¹⁶⁰

155 פסק הדין, עמ' 1.

156 שם, עמ' 2.

157 שם, עמ' 2.

158 שם, עמ' 2.

159 שם, עמ' 3. יש לזכור כי החוק לעשיית דין בנאצים ובעווריהם מאפשר סטייה מידיני הראיות וממילא הסתמכות על עדות שמיעה, אבל השופט בוחר שלא לעשות כן, ולדחות את העדות.

160 שם, עמ' 3. על המתח המפלגתי-תנועתי בקרב עקורי איטליה ניתן ללמוד מהצהרה שנתן אחד העדים, שהודיע כי אין באפשרותו להתייצב למסירת עדות בשל מחלה: "עלי להוסיף שגם אם לא חל עיכוב ממשי (מחלה) הייתי מסרב לחזור ולהעיד בענין זיגל, באשר כפי שנוכחתי לדעת אחרי עדותי האחרונה, התאמצו חסידיו של זיגל (במספר ניכר) לעורר במחנה את הדעה, שעדותי נגד זיגל מקורה ברגשי הטינה האישית כלפיו או בהתנגדותי לבית דין, היינו המפלגה שזיגל הוא חבר. לאור התאור הזה, התחילו לרדוף אותי, איימו עלי בפומבי במכות, ואף קבלתי באופן בלתי ישיר איום שדמי בראשי, אם אעז עוד להעיד משהו במשפטו של זיגל. איומים כאלה הגיעוני גם מחסידיו של זיגל במילאנו". ראו הצהרת ד"ר הרשטיל בקרמונה, "מסמכי בית הדין של העקורים". לפי ההיסטוריון יעקב מרקוביציקי, באיטליה שררה מתיחות רבה בין אנשי בית דין לבין הפעילים והשליחים מהיישוב המאורגן, מתיחות שהביאה לא אחת גם להתנגשויות אלימות. ראו: יעקב מרקוביציקי, "בית דין ושארית הפליטה באיטליה, 1945-1946", עיונים בתקומת ישראל, מאסף לבעיות הציונות, הישוב ומדינת ישראל 7 (1997), עמ' 272-284.

השופט, האמון על מחשבה פלילית פורמליסטית, מורגל בעדויות המבוססות על ידיעה אישית, המדברות בלשון של: "הייתי נוכח כש..." או "ראיתי ש...". הוא אינו מסוגל "לשמוע" עדויות בנוסה: "את זאת סיפרו לי חברים", או "במחתרת היה ידוע ש...". השופט פוסל את אמינותם ומהימנותם של כל עדי התביעה, ומייחס להם מניעים שליליים. לא נדיר למצוא חוות דעת שליליות על עדי תביעה. נדיר יותר למצוא פסילה וגינוי גורף לכל עדי התביעה.

המתחים בין הרבדים השונים בפסק הדין הם, כך אני טוענת, ביטוי להתנגשות בין משפט הקהילה לבין משפט המדינה: העדים, שהיו אמורים לבסס את האישומים, הביאו אתם לבית המשפט את הקהילה: את העיר בנדין, את הגטו, את מחנות העבודה ואת משתפי הפעולה היהודים, ובאופן כללי – את מה שאירע להם, למשפחותיהם ולבני קהילתם בשנות השואה. תיאורים אלה מבוססים לא רק על ידיעה אישית, אלא גם על שמועות וסיפורים שעברו מפה לאוזן. השופט, לעומת זאת, הביא לבית המשפט את המשפט הפורמלי, את כללי המשפט הפלילי המדינתי, את כל הידוע לו מניסיונו כשופט בנוגע לעדים החייבים להעיד על סמך ידיעה מכלי ראשון. התוצאה באה לידי ביטוי בפסק דין המתקשה להכיל את דמותו המורכבת של הנאשם, כקרוב וכסוכן-עצמאי בו בזמן; אדם המשתמש באלימות כלפי הכפופים לו, אך עושה זאת לעתים גם מתוך הרצון להגן עליהם מפני ענישה חמורה פי כמה בידי הגרמני. סיפורו של בית המשפט מנסה לפלס דרך, באמצעות שפה משפטית פורמליסטית, במציאות מורכבת המסופרת על ידי עדים אשר השופט סבור כי אין לסמוך עליהם.¹⁶¹ המתח שבין הקהילה לבין המדינה, הבא לידי ביטוי בפסק הדין, מקורו, כך אני סבורה, בחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם. ולנקודה זו ארצה להתייחס בפרק הסיום.

אחרית דבר: משפט, מדינה וקהילה

חברי ועדת הרהביליטציה, הערכאה השיפוטית שיוחדה לשפייטת יהודים משתפי פעולה, ואשר הייתה חלק מהמערכת המשפטית של היהודים העקורים באזור הכיבוש האמריקני של גרמניה, ניסחו במילים הבאות את ההבדל בין משפט מדינה לבין משפט קהילה: "ועדת הרהביליטציה אינה בית המשפט הפלילי המתאים לגזרת גזרי דין נגד משתפי פעולה לשעבר... ואולם ועדת הרהביליטציה יכולה להיות הערכאה שקודם כל תדאג... לטוהר המוסרי של שארית הפלטה..."¹⁶²

בדבריהם הדגישו חברי הוועדה את הפער שבין פעולת הענישה, סמכות המוקנית לריבון, לבין פעולת הטיהור, סמכות שקהילת העקורים לקחה לעצמה. במקום

161 ניצולי השואה קיבלו את הלגיטימציה הראשונה שלהם כ"עדים מוסמכים" בעקבות החלטתו ההיסטורית של גדעון האוזנר, התובע במשפט אייכמן, לבסס את התביעה על סיפוריהם האישיים, ולא לעשות כמעשה משפטי נירנברג שסמכו, במכוון, על תלי תלים של מסמכים. עד אז סבלו הניצולים ממוניטין רעים, בעיקר בשל הטענה שאי-אפשר לסמוך על זכרונם של ניצולי חוויות טראומטיות.

162 "דין וחשבון הפעילות של ועדת הרהביליטציה באזור הכיבוש האמריקני של גרמניה לגבי התקופה שבין 15.2.1949-25.8.1948", "איו"ש, חטיבה JM10280, תיק 223 (יידיש).

סיכום הסיפור ההיסטורי-משפטי-אישי של זיגל והמשמעויות הנגזרות ממנו, אבקש לשאול, על סמך ההבחנה שלעיל, האם החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם הוא חוק שמטרתו ענישה (מדינתית) או שמא טיהור מוסרי (קהילתי)? האם העובדה שהחוק הוא תוצר של מדינה ריבונית כחלק מהמשפט הפוזיטיבי שלה, היא ערובה לאופיו "המדינתי", או שמא מדובר בחוק המשמר נורמות קהילתיות במסווה של חוק מדינה, ובכך יוצר למעשה בלבול בקרב פרשניו ומיישמו?

החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם מבוסס על שלושה מקורות משפטיים: מגילת נירנברג, היא מגילת בית הדין הצבאי הבינלאומי, המצורפת להסכם ארבע המעצמות מ'8 באוגוסט 1945; האמנה בדבר מניעתו וענישתו של הפשע השמדת עם, שנתקבלה בעצרת האו"ם ב-9 בדצמבר 1948; פקודת החוק הפלילי, 1936, הדין הפלילי שהיה בתוקף באותו זמן, שאליה החוק מפנה לצורך הגדרת עבירות הפחותות בחומרתן מאלה הקבועות בסעיף 1 לחוק.¹⁶³ מקורות אלה מדגישים את בסיסו המשפטי של החוק. אני מציעה להוסיף, לצד הקריאה המשפטית, גם קריאה יהודית-קהילתית, שתאפשר להבין טוב יותר את יסודותיו של החוק, ובכך לספק הסבר לקשיים שנחשפו בפסק דינו של בית המשפט המחוזי בעניינו של זיגל.

טענתי היא כי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם מייצג למעשה כללי התנהגות יהודיים-קהילתיים במסווה של חוק מדינה. עצם ההחלטה להחיל על יהודים משתפי פעולה דין פלילי רטרואקטיבי, המעניש אותם על מעשים שעשו מחוץ לגבולות מדינת ישראל ולפני הקמתה, אינה מבוססת על מקורות משפטיים חיצוניים. היא אינה באה לענות על צרכים בינלאומיים, שבבסיסם הרצון להצטרף אל "משפחת האומות" שחוקקה בתום המלחמה חוקים שונים להעמדתם לדין של נאצים ובעוזריהם. ההחלטה כי יהודים משתפי פעולה הם בני דין היא, כך אני טוענת, ביטוי לעשיית חשבון לאומית-פנימית עם מי שנתפסו כבוגדים, עם מי שפגעו פגיעה אנושה – לאו דווקא מבחינה פיזית – ברקמה החברתית-קהילתית של העם היהודי. מבחינה זו, ניתן לזהות את הצורך שעליו בא לענות החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם כצורך יהודי.

לכאורה, אין רבותא בקביעה שהחוק הוא "קהילתי", שכן חוקים פליליים רבים מבטאים את ערכיה של החברה שבה הם פועלים, ואשר עליהם מבקשת המדינה להגן באמצעות קביעת התנהגויות מסוימות כאסורות.¹⁶⁴ אולם לדעתי, החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם חורג מתפיסה זו, משום שהוא אינו מייצג "ערך" שהמדינה רוצה

163 ראו: סעיף 1 ל-Charter of International Military Tribunal (IMT). לקישור למגילה הנ"ל ראו לדוגמה סעיף 3(א)1 לחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם בעניין הכרוה על ארגונים כעוינים. הקטגוריה של פשעים נגד העם היהודי מוגדרת באופן זה להגדרת הפשע השמדת עם לפי אמנת הג'נוסייד, אם כי תוך ייחודה למקרים שבהם הקבוצה המיועדת להשמדה היא העם היהודי. ראו: Orna Ben-Naftali and Yogev Tuval, "Punishing International Crimes Committed by the Prosecuted", *Journal of International Criminal Justice* 4 (2006), pp.130-146; אורנה בן נפתלי ויובל שני, המשפט הבינלאומי בין מלחמה לשלום, תל-אביב: רמות, אוניברסיטת תל-אביב (2006), עמ' 267-275.

164 ראו: ש"ז פלר, יסודות דיני העונשין, ירושלים: האוניברסיטה העברית (1984), עמ' 114-119.

להגן עליו, במובן זה שהעובר עליו ייענש, שהרי החוק בא להעניש על מעשים מן העבר ואין הוא צופה פני עתיד. החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם הוא ביטוי לתפיסה קהילתית-מוסרית (לאו דווקא דתית), שבבסיסה הכלל היהודי עתיק היומין, "דין מוסר". תפיסה זו, הרואה בכל מי שמילא תפקיד בגטאות ובמחנות בוגד, הייתה משותפת הן למי שבאו "משם" והן לזוכרים "מטעם", אלה שלא חוו את השואה על בשרם. משום כך, עצם ההחלטה לקבוע בחוק סנקציות פליליות ליהודים שעשו מעשים בתקופה שקדמה למדינה; העובדה כי הן שר המשפטים והן חברי הכנסת שדנו בהצעת החוק הבינו כי מטרתו המעשית איננה העמדה לדין של "נאצים", אלא דווקא של "עוזריהם" היהודים; העובדה שהדיון בכנסת והדיונים בוועדת המשנה ובמליאה של ועדת חוק חוקה ומשפט עסקו רובם ככולם בסעיפים שניתן לייחסם למשתפי פעולה יהודים¹⁶⁵ – כל אלה מלמדים, לדעתי, על אופיו הקהילתי של החוק.

פסק הדין של בית המשפט המחוזי בעניינו של זיגל הוא ביטוי להתנגשות שבין הפנים הגלויים של החוק, הדין הפלילי, לבין פניו הסמויים – הנורמה הקהילתית. ניתוח העדויות הראה כי עדי התביעה, בדומה לעדים בבית הדין החברתי באיטליה, תפסו את זיגל ואת שאר משתפי הפעולה כבוגדים, כמי שהפכו להיות "כמו גרמנים". במילים אחרות, מנקודת ראותם של העדים ניתן לומר כי לא היה הבדל משמעותי בין המסגרת המשפטית הקהילתית לבין זו המדינית. השופט בבית המשפט המחוזי, האמון על שיח משפטי דקדקני לפיו אשמתו של היחיד נקבעת על סמך הוכחת מעשיו, ואלה בלבד, לא הצליח "לשמוע" בעדויות את מה שביקשו העדים לספר. לא בכדי, אם כן, מתייחס השופט בחשדנות לסיפוריהם של העדים ולמניעייהם, ותוהה מדוע לא העבירו זה מכבר את "כל הענין לתהום הנשיה, כפי שהרבה דברים אחרים הקורים בחיים מפאת הכרח ולחץ, שאין הפרט אחראי להם, עברו לאותו מקום".¹⁶⁶

פסק הדין של בית המשפט המחוזי בעניינו של זיגל מעלה את שאלת יכולתו של בית המשפט להתמודד עם "האזור האפור", ועם נאשמים הפורצים את גבולות השיח הפלילי משום היותם דמויות מורכבות, שלא ניתן להבחין בהן הבחנה ברורה בין זכאי לאשם.¹⁶⁷ ניתוח פסקי הדין והעדויות מלמד כי את הדין בשאלה זו יש להקדים ולערוך עוד בשלבי החקיקה, שכן חשיפת ה"אידיאולוגיה" שעליה מבוסס מעשה חקיקה, והבנתה, יכולות להסביר קשיים שמתגלים במהלך הדין המשפטי.

165 הדין בסוגיה זו היה רווי רגשות וטיעונים פוליטיים ואידיאולוגיים בנוגע למשתפי פעולה יהודים, עד כדי כך ששר המשפטים נאלץ להגיב: "רבתי, זוהי לא רק דקלרציה, זהו חוק", דברי הכנסת 4, 1161 (1950).

166 פסק הדין, עמ' 2. בדברים אלה מביע השופט את דעתו על אחד מסעיפי האישום – "תקיפה שגרמה חבלה גופנית של ממש" – במחנה העבודה גרוס-מאסלביץ. בגור הדין "שואל" השופט חוות דעת ספציפית זו ומחיל אותה על ההליך המשפטי כולו.

167 "האזור האפור" הוא ביטוי שטבע הסופר היהודי-איטלקי, ניצול אושוויץ, פרימו לוי, המתאר את האזור שאין בו חלוקה ברורה וחד-משמעית בין טוב לרע, בין צדיק לרשע. ראו: פרימו לוי, **השוקעים והניצולים** (תרגום: מרים שוסטרמן-פדובאני). תל-אביב: עם עובד (1997).